

A sumir kérdés mai állása és problémái.

(Harmadik, befejező közlemény.)

3. A sumir kérdés etnologiai vonatkozása.

Az etnologiai probléma felvetésével a sumir kérdés egyszerre kiemelkedik helyi, országos keretéből s főfő fontosságú világ- és kulturtörténeti kérdéssé válik. Hiába akarják „az alapos kutatás” ürügye alatt e probléma megoldását késleltetni igen sokan, sőt jelentőségét is leszállítani azáltal, hogy a sumir kultúra lényegét ítélik fontosnak és nem etnologiai színezetét, forrását, a kutató elme s a tárgyilagos tudásvágy e téren is érvényesíteni igyekszik jogait s nagy érdeket és méltányos követelést vél kielégíteni, ha fölfedi, hogy minő népfaj szellemi produktuma a sumir kultúra, az emberiségnek ez az első elévülhetetlen, nagy alkotása. E kérdés megoldási kísérlete ugyanis kettős hasznot ígér: *először* megvilágítja azt a környezetet, a melyből a sumir népcsalád kiszakad, tisztázza e környezet geográfiai elhelyezkedését, népfaji megoszlását s a sumirságnak hozzá való viszonyát, tehát a világtörténet képzelhető kezdő korát ismerteti meg velünk még az első hullámverés megtörténte előtt, *másodszor* beosztván a sumir népet valamely nagyobb népcsalád kebelébe, feltünteti azt a kulturrészesedést, a mely az emberi műveltség történetében e népcsaládnak jogos osztályrészéül jut s így a művelődéstörténeti értékek népfajok szerinti helyesebb, igazságosabb elosztását teszi lehetővé, mint ez eddig lehetséges volt. Sőt ránk magyarokra, mint az ural-altaji népcsalád kulturailag legelőhaladottabb ágára nézve még egy *harmadik* külön hasznot is rejteget, nevezetesen ama hasonlóságok, nyelvtani egyezések, vallástörténeti analógiák folytán, a melyek a sumir kulturát az ural-altaji népek szelleméletével felületes vizsgálatra is összekötni látszanak, a sumirologia s a vele kapcsolatos keleti nyelvészet iránti meleg érdeklődést, az ebben kifejtendő munkásságot s ezáltal a magyar művelődéstörténeti látókör szélesbítését s az általános emberibe való beillesztését. De a számunkra kinálkozó ezen specziális haszon a tudomány szempontjából azon veszedelemmel is össze van kötve, hogy tendenciózus analogizálásra, előítéletes, a nemzeti hiuságnak kedvező kutatásra vezet s olyan helyeken is összehasonlításra ösztönöz,

a hol ilyenre alkalmas alap nincsen.¹ Ezért kutatási módszerünk *krite-
riumaiul* a leghatározottabban hangsúlyozzuk itt az *elfogulatlanságot*, az *előítéletektől való mentességet* s a subjektívizmust kizáró *tárgyilagosságot*. A tudomány abszolút és objektív, mely semmi más célnak, mint az igazságnak szolgálatában nem állhat s ezt csak úgy érheti el, általa a világejlődés ügyét úgy munkálhatja, ha módszerét olyan szempontok, külső tényezők által nem befolyásoltatja, a melyek az igazság meglátását akadályozzák. Tudományos szempontból nagy értéke van a negatívumoknak is, mert legalább megmutatják, hogy merre nem vezet az út. Ha tehát a tudományos vizsgálódás során az a föltevés nyerne beigazolást, hogy a sumir kultúra a látszat ellenére sincs semmi összefüggésben az ural-altaji nagy népcsalád szellemi életével, e megállapítás a kutatás értékét nemcsak hogy nem kisebbitené, hanem ellenkezőleg a jövődő kutatást mentesítené az ez irányban kifejtendő erőfeszítéstől s indirekte, míg a sumir nyelv valamelyik más népcsaládba abszolút bizonyossággal beosztható nem volna, táplálná azt a fölfogást, a melyik azt vallja, hogy látszólag egyező, vagy hasonló képzetek, képzetfogalmak az emberi lélek azonos pszichológiai dispoziációjából és nem kölcsönvételeből, vagy közelebbi rokonságból magyarázandók meg.² A vizsgálódásnál alkalmazandó ezen kritériumok különös hangsúlyozása szükséges volt e helyen azért, hogy az eredmény felőli ítéletet feltételesből, a kutató elfogulatlan tárgyiassága esetére fentartottból feltétlenülre változtassa át, biztosítván az ítélet már eleve is kizárólagosan tudományos nézőpontok érvényesítéséről. Mert a helyzet az, hogy negatívum helyett a kutatás pozitív eredményt tud állítani tisztán súlyos tárgyi argumentumok alapján és ez eredmény úgy fejezhető ki, hogy a *sumir nép első ismert láncszeme annak a népcsaládnak, a mely a történeti fejlődés jóval későbbi folyamán mint ural-altaji népcsalád jelenik meg*. De hát minő körből valók az ezen eredménynél szerepet játszó bizonyító okok? Felelet: a kultúra minden ágazatából. Azon nagy korkülönbségre való tekintettel, a mely a sumirságot későbbi rokonaitól elválasztja, nem elég csak egyoldalú, teszem fel nyelvi argumentumokra hivatkozni (bár kétségenkívül ez a legsúlyosabb pont), hanem fel kell vonultatni a szellemi életnek azon többi mozzanatát is, a mely a népkarakter azonos nyilvánulását mutatja. Nevezetesen csak így lehet bebizonyítani, hogy az egyező vonások két nép között nem esetlegesek, hanem közös eredet és benső lényegesség szükségeszerű kifolyásai. Ezenkívül figyelmet kell fordítani

¹ Ékes példa erre Somogyi Ede: *Sumirok és magyarok* (Budapest, 1903.) cz. munkája, a mely tendenciájának megfelelően, hogy a sumir-magyar rokonságot bebizonyíthassa, soha nem létező sumir szavakat gyárt, a melyek persze jó magyarosan hangzanak. Pl. pil = fül, ar = orr, hulam = hallani stb.

² E teoria nagyon elterjedt, egyik legkiválóbb képviselője Wundt Wilmos lipcsei filozofus.

a geográfiai helyzetre is, a mely könnyen megmagyarázhatja az egyezéseket úgy, mint egy kölcsönhatási proccesszus eredményeit, de nem mint valódi rokonság bizonyítékait. Továbbá a külső fizikai tulajdonságok összemérése is nagyfontosságú, mert mutatni fogja, hogy azonos típusról, avagy különböző fizikumú emberekről van-e szó. Végül tekintetbe veendő még az a levezető, jobban mondva közvetítő csatorna is, a mely az új hazában nagygyá fejlődött sumir kulturát az elmaradt rokón törzsekhez juttatta, illetőleg abból morzsákat vitt át hozzájuk immár speciális saját színezetével is, értjük az assyr-babyloni műveltséget, az ennek romjain felépülő szinkretizmust elamita-perzsa betéttel s az ural-altaji népcsalád magyar ágára való vonatkozásban a kazár-semita befolyás mellett³ a keleti kulturának a mai magyar haza földjén római elemekkel színezett nyomait.⁴ E szerint tehát az összehasonlítás tárgyi eszközeiül fogjuk tekinteni a) a sumirok geográfiai elhelyezkedésének lehető pontos megállapítását, értjük a sumir őshaza geográfiai fekvését a többi ural-altaji népek hihető őshazájához való viszonyában, b) a sumir faji jelleg, fizikai típus összehasonlítását azzal, a mit ural-altaji típus név alatt ismerünk, c) a nyelvi egyezések kimutatását a sumir és ural-altaji népcsalád között és pedig 1. a grammatika azonos, vagy hasonló felépítettségében; 2. a nyelvkincs őszállományához tartozó szavak csoportosításában; 3. a nyelvi eltérések s ezek okai feltüntetésében, az eltérések hordereje méltatásában; d) a vallásos képzetek feltűnő hasonlóságának bizonyítását, ezét az összes többi között legkonzervatívabb faktorét, e) egyes képzőművészeti, építészeti vonásoknak, díszítő momentumoknak átöröklött, vagy későbbi közvetítés által átszármaztatott azonos formáját. A közvetítő tényezők szerepét érinteni fogjuk, már a hol ilyenről szó lehet — az egyes részek tárgyalásánál.

Az ural-altaji népekhez számítjuk a finn-ugor népeken kívül a samojeidot, törököt, mongolt, mandsut és a tunguzt is, vagyis mindazon népeket, a melyeket az ural-altaji nyelvészek e népcsaládban egyesítenek.⁵ E nagy népcsoportot, mint egységet hasonlítjuk össze a sumirral, mert ebbe tartozott bele maga is s azt nem egyes részeiben külön, hanem egészében befolyásolta. Talán a mikor maga kiválott belőle, még nem is volt részeire sza-

³ Hogy a kazár kérdés nagyfontosságú a magyar őskultura kutatása szempontjából, annak élénk bizonyosága az a sok apróbb tanulmány, a mely folyóiratokban megjelent e kérdésről. A kazárookra vonatkozó történeti tudósításokat Kún Géza gróf *Relationum Hungarorum* stb. nagy munkája után összeállította Büchler S. a Goldziher 60-ik születésnapja évfordulójára tanítványai által írt Keleti tanulmányok (Budapest, 1910.) 105—132. lapjain.

⁴ A keleti kultura hatására a római birodalomban v. ö. Fr. Cumont: *Les mystères de Mithra* (Páris, 1902.), németül (Leipzig, 1911.) és *Les religions orientales dans le paganisme romain.* = A Musée Guimet kiadása (Paris, 1905.), németül (Leipzig, 1911.)

⁵ Simonyi Zsigmond: *Die ungarische Sprache* (Strassburg, 1907.) 17. I.

kadozva, hanem csak később, épp az összekötő tag eltávolodása folytán esett szét részekre, közelebből finn-ugor és török-tatár népekre. És még egy szempont követeli a népcsaládnak, mint egésznek kezelését az összehasonlításnál; az a szempont, hogy csak így kerekíthető ki valamennyire egy összefüggő kép az e körbe tartozó népek szellemi életéről s állítható szembe a sumirral, mint összehasonlítási alap. Az egyiknek nyelve ismeretes jobban és korábról, a másiknak mitológiai képzetei maradtak fenn teljesebben, a harmadik még olyan helyen lakik, a hol a klimatikus viszonyok kevesebb változtatást ejtettek a fizikai típuson stb. De éppen, mert a kérdés ily szinte átfoghatatlan terjedelemben tolul föl és vár megoldást, nem hallgathatunk el itt egy benső aggodalmat. Vajjon jogosult-e az assyr-babyloni és sumir nyelvészet emberének, a ki az ural-altaji nyelvészet terén természetesen alig több dilettánsnál, ily feladat megoldási kísérletére vállalkozni? A kérdésre adandó felelet nehéz és mégis könnyű. Elvégre édes anyanyelvünk egyedüli bírása is az ural-altaji nyelvek közül elégséges arra, hogy ez egész nyelvcsalád nyelvi strukturáját szemléltesse, aztán a szókinccs a többiekből, a mennyiben a kérdés tisztázásánál tekintetbe jön, le van fektetve szógyűjteményekben. Úgyszintén föltalálhatók szakszerű földolgozásokban az egyes népek szellemi műveltségének egyéb nyomai is s az összehasonlító nyelvtörténeti kutatás princípiumai sikerrel alkalmazhatók mindenki által, a ki nyelvészeti téren tevékenykedik. Végül szolgáljon vállalkozásunk mentségéül még az is, hogy viszont az ural-altaji nyelvészek sem szakférfiak a sumirologia és assyrológia terén s így amellet, hogy kölcsönösen egymásra vagyunk utalva, valamelyik félnek csak meg kell tennie az utat és ez látszólag is, valójában is könnyebb annak, a ki a teljes forrásanyag birtokában tudja értékesíteni a sumir nyelvészet és kultúra megismert eredményeit, mint azoknak, a kik nyelvi készségük mellett hazai viszonyaink folytán a megfelelő forrásanyaggal talán nem rendelkeznek.

Egy előző fejezetben láttuk már, hogy a sumirok őshazája a Babylontól északkeletre fekvő irani hegyvidéken volt. Nyelvészeti és egyéb okok utaltak erre a felvételre. Az a kérdés most már, vajjon e vidék úgy tekinthető-e, mint az ural-altaji népcsalád őslakóhelye területébe eső rész-e, mert ha az ural-altaji népek őshazáját a maga egészében jóval fentebb az altaji hegység környékén kell keresnünk, akkor a sumirság viszonyterületileg az egész népcsaládhoz bizonytalan. [Ma már másképp magyarázzuk a dolgokat.] Az ural-altaji népek geográfiai megoszlása fölötti vita ugyan még befejezést nem nyert, de ma már mégis a következő nagyon valószínű eredmények állanak rendelkezésünkre: az ural-altaji népek területi kiterjedése a mai Mongolországtól egészen a Kaspi tenger déli részéig, sőt még azon is túl, be a Kaukázus hegységig húzódott. Tehát egy dél felé domborodó hatalmas hullámvonalat írt le.

És ha a történeti idő folyamán e hullámvonal formájában történt némi változás, úgy ez főképp abból állott, hogy a középzásiai magaslatok legészakibb részein lakó törzsek mind délre vonultak s lassanként kitöltötték azt az ürt, a mely a sumirok délnyugatra vonulásával keletkezett, továbbá, hogy a Kaspi tó és a Kaukázus hegyvidékre előretolt néprétegek szintén mind előbbre vonultak, míg végül a Kr. u. századokban egymástól elválva majd észak felé az orosz pusztákra, majd nyugatra Közép-Európa felé vándoroltak. Még később aztán a keleti szárny, a török törzsek is átlépték az irani hegyvidéket s Kisázsian át megtelepedtek a mai Balkán félszigeten, a mongol-tatár törzsek ellenben megelégedtek egy a kirgiz-orosz pusztákon át vállalt európai rablóhadjárattal, hogy lassanként ismét régi hazájukba, Mongoliába vonuljanak vissza. Az ural-altaji népek őshazája tehát igenis magában foglalta azt a hegyvidéket, a melyen a sumirok eredetileg laktak és e vidék szinte a hullámvonal közepére, legdélibb pontjára esett. Az egyes népek eloszlása most már ilyenformán képzelhető: a népcsalád török-tatár ága a mongolokkal északon s a törökökkel délen az őshaza azon részét lakta, a mely az altaji hegységtől az irani hegyvidék széléig nyúlt, az irani hegyvidéket elfoglalva tarták a sumirok, a Kaspi tenger és a Kaukázus déli részein az Urmia-tó környékén tartózkodtak a finn-ugor törzsek, köztük a magyarok. Az eloszlásnak ezt a valószínű formáját sok nyomós ok támogatja, leginkább azonban az a kulturhatás, a melyet a sumirok gyakorolnak a népcsalád egyes ágaira. Így tehát föl kell adnunk azt a hipotézist, a mely a magyarok eredetét a pamir fennsíkra, Turkesztánra vagy még északabbra, az altaji hegy vidékére helyezi⁶ s vallanunk kell Munkácsival, hogy a finn-ugor törzsek s köztük a magyarok őshazája a Kaukázus hegyvidékére, illetőleg a Kaspi-tó délnyugati, déli részére, a Kr. u. századokban pedig a Kaukázus északi síkságára, egy vízben és erdőségekben gazdag vidékre esett.⁷ Ha nem ez volna a helyzet, úgy örök talány maradna nyelvünkben a sumir hatás s az árja népek részéről gyakorolt nyelvi befolyásolás is, a mely csak a fentebb rajzolt geográfiai helyzet mellett érthető meg.⁸

Így képzelve az ural-altaji nyelvcsalád közös őshazáját, megmagyarázódnak azon faji, etnologiai vonások is, a melyek a sumirokat a semiták-

⁶ V. ö. a Keleti Szemle folyóirat VI. k. (Budapest, 1905.) évf., 186—7. lapjait a gr. Kun Géza és a Marczali Henrik nézetei említésével.

⁷ Munkácsi B.: Die Urheimat der Ungaren, a Keleti Szemle 1905. évf. VI. k. 185—222. l. Hogy az ural-altaji népek mongol-török-tatár része nemcsak ez általunk jelzett hullámvonal irányában lakott, hanem a kirgiz pusztát s a Kaspi-tó északi vidékét is benépesítette, a mint Vámbéry állítja; Das Türkenvolk (Leipzig, 1885.) cz. művében, semmiképpen sem akarjuk eldísputálni.

⁸ Az árja hatások kimutatására az ural-altaji nyelvekben ld. Munkácsi több cikkét a Keleti Szemle egyes évfolyamaiban.

tól elválasztani, de az ural-altaji népekkel annál inkább összekötni látszanak. Az egyenes orr, a hátranyuló homlok s a beesett áll, másfelől a vastag ajkak, az erőtől duzzadó, kurta nyak s a széles váll mind olyan fizikai tulajdonságok, a melyek az Ázsiában maig is látható mongol-tatár-török fajra emlékeztetnek. És jól jegyezzük meg, az összehasonlításnál csak e fővonások játszanak szerepet, mert ezek teszik ki a típust, nem a hadviselet és a ruházat, és ezek annyira jellemzők mindenik ural-altaji népnél, hogy még az egészen ellentétes klimatikus viszonyok hatása alá került ural-altaji törzseknél, pl. a magyaroknál s az európai törököknél is felfedezhetők.⁹ És ez etnologiai főjelleg azonosságát nem lehet lerontani azért, hogy a sumir domborművű ábrázolatok típus-alakjait primitív rajzolás eredményeinek minősítjük s így az összehasonlításra alkalmatlanoknak,¹⁰ mert eltekintve attól, hogy a primitív alkotások mellett egy előhaladott művészi alakítás emlékeit is ismerjük, a művésznak alakjai formálásához a példát s a karaktervonásokat saját népe kellett, hogy szolgáltatssa s így már az úgynevezett primitív ábrázolatokon is föltalálhatók a sumir faji típust jellemző vonások. Vagy nem lehet érv a sumirok ural-altaji típusa ellen a ruházat és a hajviselet sumir és ural-altaji eltérő szokása sem, mert eme külsőségeket nagyon befolyásolja a foglalkozás és a klíma és mert nem tudjuk, hogy őshazájukban az első primitív viszonyok között a sumirok vajjon nem ugyanazon szokásnak hódoltak-e e téren is, mint a többi ural-altajiak. Figyelemreméltó különben, hogy egy néhány délszibériai régi török-tatár szobron az alakok mind szakáltalanok, akár csak a sumirok és csak egynek van közülök felpödörített bajusza,¹¹ másfelől azonban tudjuk, hogy a magyarok perzsa neve a 9-ik században „savarti asfali“ volt, a mi ha nem is korrigálható ki talán savarti-kefaloi-ra¹² és így nem is egészen pendantja az assyr-babyloni šalmat kaḫḫadi-nak, mégis ez utóbbi értelmében nem annyira a fekete arcbőrt, mint inkább az arcnak a hajviselet által kölcsönzött fekete színét akarja kifejezni. Tehát a sumir hajviselet különbözőségére azt jegyezhetjük meg, hogy a mennyiben ez a fej és az arc csupaszra való borotválása által eltért a nem éppen egységesnek látszó ural-altajitól, az új haza sajátlagos viszonyaiban bírja gyökerét. Hasonlóképp magyarázandó a ruházat eltérő szokása is. Helyes megfigyelés mellett tehát nyilvánvaló a sumir ábrázolatok és az ural-altaji néptípus egysége.

⁹ Vámbéry A.: Das Türkenvolk (Leipzig, 1885.) 30–31. lapjain közölt, régi török-tatár szobor ábrázolatokat.

¹⁰ Így E. Meyer: Die Geschichte des Altertums. Bd. I. 2-te Hälfte (Berlin, 1909.) 437–38. l. Az ábrázolatok elsőt nagyon primitiveknek találja és igen lebecsüli az egyiptomiakkal szemben.

¹¹ Ld. Vámbéry: Das Türkenvolk 30–31. l. szemléltető ábrázolatait.

¹² E név magyarázatára s használatára ld. Thury József: a Századok 31. évf. (Budapest, 1897.) 317. és köv. l. A név Konstantinus Porphyrogenetas „A birodalom kormányzása“ cz. m. 38. f.-ben maradt fenn és Σαβαρτοιασφαλοι-nak hangzik.

De a sumir népnek az ural-altaji népcsaládhoz való tartozására leg-erősebb bizonyíték kétségkívül az a nagyméretű *nyelvi congruentia*, a mely a sumir és az ural-altaji nyelvek között sokszorosán és sok irányban kimutatható. A közöttük található eltérések megbeszélését későbbre hagyván, itt a nyelvi rokonság bebizonyítására fordítsuk figyelmünket. Az azonos nyelvi felépítettség látszik mindenekelőtt a grammatika általános jellemében. A sumir nyelv hangzó állománya úgy a mássalhangzóké, mint a magánhangzóké a kettős mássalhangzóktól eltekintve (ty, gy, zs, ly, ny) teljesen fedi az ural-altaji nyelvekéit. Torok, hangzatos vagy néma mássalhangzók éppúgy nincsenek benne, mint akár a magyarban (hangzatos torok m. h. pl. a ch, néma a héberben, mint az arab ain), mert az, a mit a tudósok a semita hét consonansa mintájára annak vesznek és rendszeren ch-nak olvasnak és h-nak írnak, semmi egyéb, mint rossz analogizálás és nem más, mint a mi szabad kiejtésű h-nk.¹³ Az írásban semmi nyom nem maradt fenn arra nézve, hogy ilyen mássalhangzók léteztek volna. A magánhangzók ugyanazok, mint az ural-altaji nyelvekben s rövid és hosszú formával bírnak, a mit az írás úgy jelöl fejlettebb, szótag-írás korában, hogy két azonos hangzójú szótagot, egy nyílt végű és nyílt kezdetű szótagot kapcsol össze egy szóvá, pl. gāl = ga-al, vagy bīr = bi-ir. A mássalhangzók változása történik hangfiziológiai okokból, néha a tájszótlások vagy kényelmesség szülte indokokból, a magánhangzók változását szabályozza az ural-altaji nyelveket oly szigorúan uraló és oly karakterisztikusan jellemző magánhangzó-illeszkedés törvénye. E törvény megléte a sumir nyelvben s fontosságának az egész nyelvtörténeti fejlődésen keresztül való mind teljesebb felismerése előttem oly fontosnak látszik, hogy ha semmi egyéb bizonyíték sem szólna a sumir és ural-altaji népcsalád összefüggése mellett, ez az egy önmagában is elég volna, hogy itt és amott egy azonos nyelvképző szellem meglétét bizonyítsa. Egy nyelv, a mely udō helyett udu-t mond, a mely anim-ból enim-et csinál, sőt még a sumag helyett is szebbnek tartja a sumug-ot (és még ezer példa), csak annak a szellemnek és léleknek a kifolyása, a melyik a hangzó illeszkedést a többi ural-altaji nyelvben is oly mintaszerűen átvitte.¹⁴ Szinte épp oly feltűnő, mint ez, s mindenesetre újabb megingathatatlan bizonyossága a sumir és ural-altaji nyelvek összefüggésének az a tény, hogy a sumir épp úgy tele van egy-szótagú név és ige gyökökkel, mint az ural-altaji nyelvek s ezen tulajdonsága által kiáltó ellentéte lesz a semita nyelveknek, a hol a 3 mássalhangzós, tehát két szótagos gyökök dominálnak és az indogermán nyelvcsoporthoz

¹³ Pedig még az összes sumir modern szótárak megkülönböztetik a h-tól és külön írják X vagy g-vel.

¹⁴ Hogy ma egynémelyikből eltiint, ez nem bizonyítja, hogy az eredeti nyelvcsoporthoz a legteljesebb formában meg nem volt; Simonyi: Die ungarische Sprache (1907.) 36. l.

is, a melyet szintén nem jellemez az egyszótagos szavak különös szerete. Továbbá a sumir nyelv sohase kezd két mássalhangzóval szót s az indogermán nyelvek pf, ps, fr, dr, kt stb. mássalhangzó csoportja soha nem jön elő sumir szó kezdetén és ugyanez a helyzet az ural-altaji nyelveknél is, a melyekben ama két mássalhangzóval kezdődő szavak vagy hangutánzók, vagy egy hangsúlytalan szótag magánhangzója elvetése által jöttek létre, pl. a magyar prüsszent és a mordvin fkä = ifkä, végül vagy idegen szavak, mint grádics, próba stb.¹⁵ A sumir nyelvben éppúgy nincsen semmi nyoma a nemek jelölésének sem a fő- és melléknéveknél (mint az indogermán nyelvekben), sem az igéknél (mint az összes semita nyelvekben), mint a hogy az ural-altaji nyelvek nem törődnek absolute a szavak nemének a megjelölésével, kifejezésével. Pontos grammatikai egyezés továbbá s a sumir nyelv ural-altaji jellegét bizonyítja a szóképzés kettőzés által végrehajtott módja, pl. maš-maš, bar-bar, akárcsak a magyarban telis-teli, köröskörül, vagy a finnben täpo-täysi (= teli), kap-kara = fekete (kara-tól) az osmanli törökben, dop-dolu = a tatárban stb.¹⁶ Megjegyezhetjük itt mellékesen, hogy teli a sumirban is = til-nek hangzik. Vagy ha az ural-altaji nyelvek különös karakterisztikuma a szóképzés terén a főnév + áliitmány, vagy egy egész értelmes mondatból, mint je/zóból és egy főnévből alkotott összetétel, mint pl. eszeveszett, kezeaszott ember, felemás czipő, az ostjában sēm-pēlek, a finnben silmä-puoli = szeme-fél, úgy a sumir-ban is találunk számos hasonló konstrukciót, a mely részint az írásban jut kifejezésre, legnagyobb részben azonban már a kiejtésben is, pl. šagur = könyörületes, szószerint szive megfordul, a-zu = orvos = vizet ismer, namtar = sorsdöntő, šamalla = tanoncz = táskát hord ember. Sőt a sumirból az igeképzés mezejéről olyan szóösszetételek is megmagyarázhatók az ural-altaji nyelvekben, a melyek bár pszichologiailag önmagukban is érthetők volnának, de régi sumir paralleljeiket ismerve, mégis a legnagyobb valószínűséggel azokra mennek vissza. Ilyenek az igi (szem), sag (fej), šu (kéz), á (kar) és ka (száj) szavakkal képezett cselekvést kifejező igék, pl. igi-gar = lát, szószerint = a szemet használja, igi-tug = lát, szószerint = szemet megnyit, sag-ila = felemel = a fejet felemel, a-ila = ujjong = a kezet felemel, ka-gi = visszaszív = megmásítani a száját,¹⁷ és vedd össze ezekhez a magyar szemlát, szemlátomást, a száját megmásítja stb. kifejezéseket, vagy kezét se mozgatja = rá se hederít értelemben. De még nagyobb és behatóbb az egyezés, ha a ragozások módjait tekintjük a sumir és az ural-altaji nyelvekben. A főnév singularisa a sumirban

¹⁵ Simonyi id. m. 36. l.

¹⁶ Simonyi: Die Ungarische Sprache 40. l. E kettőzés S. szerint is az ural-altaji nyelvek szóképzésének egy ősrégi módja.

¹⁷ V. ö. ez igék tárgyalására Langdon: a Babyloniaca (Paris, 1907.) Tome II. 65—101. lapjain olvasható értekezését és a Grammar 149. és köv. l.

vagy hajtogatás, vagy postpositiók hozzáfűzése által fejezi ki a mondatviszonyt s ugyanez az eset a többesben is. A hajtogatás azonban igen egyszerű: status rectus és status obliquusból áll. Az első jelöli a nominativus és accusativus eseteit s végzete e (néha a hangzó illeszkedés kivánta i, u, ö, ü, stb.), a második az ablativus, locativus és dativus jelentéseit egyesíti s végzetjele a. A többes ragozása személyneveknél ene és me, dologneveknél gaa rag által történik. Az ural-altaji nyelvekben a többes szintén hajtogatás által történik s az egyesszámban való ragozásnak is jelentős nyomai maradtak meg.¹⁸ Hogy a ragok nem mindenben fedik egymást nemcsak a sumir és a későbbi egész népcsalád, de ez utóbbin belül az egyes ágazatok között sem, az a fejlődés törvényéből könnyen megérthető.¹⁹ A semi és indogermán nyelvek részletes esetragozásának és prepositió használatának sokkal inkább megfelel azonban a sumir és ural-altaji nyelvek úgynevezett postpositívós hajtogatása, azaz az esetviszonyoknak önálló, értelmes szavaknak a nevekhez való odaragasztása által történt kifejezése. Ily postpositívók a sumirban a ra, ta, da és šu. A ra és da személynevek, a da és šu dolognevek mellett, az utóbbi használatos adverbiumok képzésére is. Tagadhatatlan, hogy a többi ural-altaji nyelvben több postpozíció használatik, mint a sumirban, legyen elég pl. csak a mi nyelvünk ba, be, tól, tól, hoz, hez, höz, ra, re, nak, nek, felé stb. formáira rámutatnunk, de viszont félreismerhetetlen, hogy e postpositívókhoz éppúgy hozzátartozik az eredeti helyi jelentés, mint a megfelelő sumir-okhoz és hogy a sumir postpositívók eredeti formája fentartotta magát a mi nyelvünk ba, ra, t, tól alakjaiban és a különben nyomaveszett šu is fenmaradt még a sumirból ismert eš (os, ös) adverbialis jelentésében az ilyen határozó szavakban, mint hangos, magyaros, népes, zajos stb. (Határozó alatt itt csak a szavak minőségi értelmét értjük és nem talán melléknévi nyelvtani formáját.) A da pedig megtalálható a magyar i-de, o-da, amo-da szavakban. A sumir nyelv dualisához is van parallel egynémely ural-altaji nyelv ragozásában, így a vogul-ostják, a lapp, syrjén, mordvin és samojedben, ha a magyar, finn és török nyelvben nem is fedezhető föl.²⁰ Nagyjelentőségű a sumir nyelvnek az ural-altaji népcsaládhoz való tartozására nézve a nevek birtokragozása. Ez úgy történik, hogy a névmások rövidebb formái a szó végéhez csatoltatnak, akár csak az ural-altaji nyelvekben, pl. a magyarban. A birtokragok névmás formája minden esetben határozottan fölismerhető s így tisztább a birtokragozás nemcsak mint a semi nyelvekben,²¹ hanem még mint az ural-altaji nyelvek egynémelyikében is. A sumir

¹⁸ Simonyi: id. m. 45–46. l.

¹⁹ Pl. a többes rag a magyarban *k*, a finn-ben *t*, az osztjákban *et* stb.

²⁰ Simonyi: Die Ungarische Sprache 44. l.

²¹ A héberben pl. a sing. 3. sz. himn. ó, nőnem: ah, míg a 3. sz. pronomén hu, hi, a többes még nagyobb eltérést mutat a névmás eredeti formáitól: aiv, eiha, eika stb. Az arabban hasonló a helyzet, az assyr-babyloniban még bonyolultabb.

birtokragozás ilyenformán merev ellentéte aztán az indogermán birtokragozásnak, a mely birtokos névmások által juttatja kifejezésre a személy és birtoka közötti viszonyt.²²

Félreismerhetetlenül ural-altai nyelvstruktúrát árul el a sumir grammatika azon tényben, hogy az önálló névmásoknál külön formákat koncipiál a személyek és a tárgyak jelölésére mindazon esetekben, a melyekben az ural-altaji nyelvek ilyeneket használnak. Pl. a 3-ik személyben a ni, na személyes névmásforma jelöli a személy-, a bi, ba forma pedig a tárgyneveket. Éppen mint a magyarban ő áll a személynevek helyett, az pedig a dolognevek helyett. (Az az használható persze személyeknél is, de az ő tárgyak mellett soha.) És a nyelvnek ez eljárását nem lehet a nemek megjelölésére való primitív törekvésnek minősíteni,²³ mert ha a nemet akarta volna kifejezni, akkor nem itt és nem így kezdte volna. Vagy világosan megállapítható a személyek és tárgyak közötti különbségtétel a kérdő névmások aba, mulu (ki, kicsoda) és ana, ta (mi, kicsoda) formáiban, a határozatlan kérdés ani, ana (ki az a valaki) és mê (mi az a bizonyos dolog) névmás alakjaiban s a vonatkozó névmás galu, mulu névi és nig tárgyas formáiban. Hogy e megkülönböztetéssel nem a nem jelölése volt a nyelv célja, az abból is látszik, hogy míg pl. a héber a relativ viszony kifejezésére a genus-nak az egész nyelvben történt átvitele daczára megelégszik az ašer, vagy a rövidebb še szóval s ezt használja nevek és tárgyak mellett, addig a sumir, mely a nemek kifejezésére egyáltalában nem ad semmit, hihetetlenül törekedett volna épp ezen a ponton a szavak genera megjelölésére, de igen amaz ellentét nyelvi kifejezésére, a melyet érzett az élő természet és a tárgyas világ között, példát adva ezáltal későbbi nyelvrokonainak.

De az igeragozás is rokon az ural-altaji népekéivel. A postfixumos határozottan azonos azzal, mert ép úgy a névmásokat ragasztja az igerdőhöz, mint akármelyik ural-altaji nyelv, teszem fel a magyar (pl. vogmuc a halotti beszédben, vagytok = tik, vagynak = vagy + ök). — A praefixumos igeragozás pedig nem egyéb, mint a személyes névmások kissé változtatott alakjával körülírt igeragozás, a melyben az eredeti jelentésüket levetkőzött névmások praefixum jellegét menti az, hogy hozzájuk helyi jelentés tapad²⁴ s így helyük igazolva van, mert a magyar nyelvben is lejön, hátrádól előrefut, kimegy stb. igeösszetételeket képez a nyelvszellem. S ha csakugyan imperativus formát kell látnunk az igemódok azon esetében, a melyben a praefixumok postfigáltak, úgy még tökéletesebb az egyezés, mert az

²² Úgy hiszem, innen szűrődött át a mi nyelvünkbe is az én = enyém, a te = téd stb. birtokos névmás.

²³ Langdon: A Sumerian Grammar (Paris, 1911.) 105. l.

²⁴ Thureau—Dangin: Sur les préfixes du verbe sumérien. A Zeitschrift für die Assyriologie Jg. XX. (1907.) 308—404. l.

ural-altaji nyelvekben is elválik ilyenkor az igető előszavától (menj hátra!). És érdekes ezen látszólag eltérő igeragozási mód megítélésénél rámutatni még arra is, hogy egynémely ural-altaji nyelvben is maradtak fenn nyomok egy hasonló igeragozás jelenléte mellett pl. a mikor a finn a tagadó igekonstrukcióban külön tagadó segédigét (prefikszumot?) használ s a főige helyett ezt ragozza, *mint ole-t = te vagy, de en-ole = én nem vagyok.*²⁵

A sumir nyelv ural-altajisága mellett bizonyít még a mondatban egyezése is. Az ige hátraállítását a mondat végére, az együvé tartozó szavaknak ragozás általi olyan megjelölése, hogy az utolsó kapja a postfikszumot, vagy ragot, az eredeti birtokviszonynak birtokos + birtok sorrendje, az alany és állítmány számbeli megegyeztetése s a számnév után rendszeren singularis használata, mind olyan mondatnani, vagy nyelvszerkezeti sajátosságok, a melyek az ural-altaji nyelvcsalád jellemző vonásai. — A grammatika általános strukturáját tekintve, e pontokon állapítható meg lényegegység a sumir és ural-altaji nyelvek között. És e pontok felelelik a nyelvtan egész formatánát. (Egy közelebről megjelenendő tanulmányunkban a grammatikai egyezéseknek az itt nyújtottnál sokkal tisztultabb mérvét és elfogadhatóbb magyarázatát adjuk.)

A grammatikai általános egyezésekkel egyenlő méretű a sumir és az ural-altaji nyelvkincsben magában konstatálható egyezés is. És e kettő egymást kölcsönösen kiegészíti, támogatja. Mert ha csak szóegyezéseket tudnánk felsorolni a rokonság bizonyítására, ez annál kevésbbé volna elég, mert az ural-altaji nyelvek igen sok olyan elemet is tartalmaznak, a melyek nem rokonnyelvekből származnak s így, mint ez utóbbi esetben, a sumir egyező szavaknál, szócsoportoknál is mintegy önként kínálkoznék a feltevés egyszerű kölcsönzési műveletet látni. De ha az egyező szavak nagy tömege mellett még a grammatika azonos szelleme is sorompóba lép, úgy elútasíthatatlan a rokonság ténye. Ily szempontból méltatandó tehát a szóegyezések hordereje.²⁶ És még egy földologra föl kell hívnunk a figyelmet. A nyelv őszállományához tartozó szavak párhúzámba állításánál nem szabad felejtünk, hogy egy korai ősnyelvről van szó, a mely nem minden dolog jelzésére birt külön fogalommal s így megtörténhetik, hogy az ural-altaji nyelvek együtt maradó tömege sok olyan névvel bír, a melyek az elvált sumir ágban megvannak ugyan, de amazoktól eltérően hangzanak nyilvánvaló jelül annak, hogy az együttélés korában még nem voltak kitalálva, vagy hogy a meglétel dacára sem fejlődtek egyformán ma már ismeretlen okokból, és végül, hogy a sumir nyelv a népcsaládból való kiszakadása

²⁵ Simonyi: Die Ungarische Sprache.

²⁶ Ellentétben Simonyival, a ki szerint a sumir csak fontos nyomait mutatja ősrégi népérintkezéseknek, i. m. 34. l. Még jó, hogy legalább ennyit elismernek az ural-altaji nyelvészek.

után idegen viszonyok és néphullámok által befolyásolva fejlődött tovább s így a rokontörzsekkel való további kultur érintkezés részleges fenmaradása sem tudta a fejlődés ez új tényezők által megszabott irányát megváltoztatni, illetőleg azt a régi mederben megtartani. Valamint megjegyzendő még az is, hogy új sumir nyelvelmékek megfejtése még újabb anyagot is adhat a szóegyezések összeállítására és hogy távolról sincs kimerítve, az összes ural-altaji nyelvekből előkeresve mindaz, a mi a szó kincs állománya teréről a sumir rokonságot bizonyíthatná, hiszen még az egyes ural-altaji nyelvek közötti kapcsolat megvilágítása is, a fejlődés jóval későbbi korából sok kívánni valót hagy maga után. A sumir és ural-altaji szóegyezések, a mennyire magam képes voltam ezt összeállítani, a következőkben foglalhatók össze:²⁷ A **testrészek** jelölése ideszámítva a testtel kapcsolatos *leket* is a következő: sumir (röv. sum.) *su* = magyar (röv. m.) *száj*, e *su* azonban csak egy variansa a *ka* ékjelnek, a mely maga jelent annyit, mint *száj* (l. Brünnow 515²⁸), mint ilyen összefüggésben áll az őstörök (röv. ö. tör.) *kü*-vel = kiáltás,²⁹ s talán a mi *kiált* szavunkkal is, mint a *su* gyökere a *saa* (*sâ* = 2289) = *szól*, beszél igének (őstörök = *su* = szó, hang) és jelenti az isten determinativummal Nabu assyr-babyloni istent egyenesen, mint szónokot.³⁰ A szem sum. neve = *še, ši* (7006 Sa 6, 96³¹), a finn ugor nyelvekben *sem, šam, sin, čalm, silmä, sinža, sel'ma*³² A samojedban *sajme, haem*. Érdekes, hogy e forma is csak egy mellékalakja a sumirban az igazi szemnévnek az *iginek*, mint a *száj su* neve, de még jellemzőbb, hogy nemcsak a testi szem jelölésére szolgál, hanem a gabonaszemet is jelenti éppen mint a magyar

²⁷ Azon magyar tudósok munkái közül, a kik a kérdéssel ily összehasonlító alapon foglalkoztak, mint Mahler, Galgóczy, Nagy Géza, Ferenczy Gy. — sajnos — egyiknek a munkája sem áll rendelkezésemre, a Somogyi E. „Sumirok és magyarok“ cz. műve e tekintetben megbízhatatlan, viszont a Kimmach szótára sem használható biztossággal. És érdemek kisebbitése nélkül — valószínűleg ez áll a fenti kartársak szógyűjteményeiről is. A szavak olvasásának kellő ellenőrzésénél és jelentéseik megvizsgálásánál Brünnow és Fossey ékírtos szótáira, a Prince szógyűjteményére és a Langdon vocabulariumára támaszkodtam. Csak így volt ugyanis biztosítható, hogy a szógyűjtemény is korrekt és a tudomány mai állásának megfelelő legyen.

²⁸ A szám zárjelben az ideogramma számát jelzi a Brünnow Classified list.-jében, a Fossey-ét nem közlöm külön, csak néhol fűzöm oda, a hol a jelentés fejlődés tisztázása megkívánja.

²⁹ Az őstörök szavak idézve vannak Vámbéry Ármán: *Noten zu den alttürkischen Inschriften der Mongolei und Sibiriens.* = *Mémoires de la Société Finnoougrienne* XII. Vol. (Helsinki, 1898.) 1. füzet és ugyanaz: *Altosmanische Sprachstudien* (Leiden, 1901.) cz. munkájából.

³⁰ Delitzsch: *Entstehung des ältesten Schriftsystems* 197. l.

³¹ A Syllabarok irodalmára v. ö. elől a forrásanyag cz. részt, itt azért közlöm a szavak helyét a Syllabarokban, hogy ezáltal jelezsem az olvasás biztosságát.

³² A finn-ugor paralelek közölte gyakran Simonyi id. m. után.

szem. Eredeti ideogrammjája is egy hosszú gabonafej³³ (az *igi* = magy. *igiz-ni*). A sumir *gab, gaba* (4479) = *kebel* (er. ideografikus értelme = teljesnek, duzzadtnak lenni s ezért vitetett át az emlőktől duzzadó mellre) és *ubur* (5553) = *kebel, mell, csics* = a mongol-török *ubur, ovur* = u. az; sum. *šab, šag* (7981—2) = a magyar *szív*, a finn-ugor: *šim, šim, sulem, sydän, sed'i, šüm*, a sam. *seaj, siej, si, soa, sa*. A *fog* sumirul = gug. A test húsa a sumirban *uzu*, magyarban *hús* ö. tör. *öz* = belső, szív, *uza* = csipő, hát. A sum. *lil, lilu*, = a magyar *lélek*, a vogul *lilu*, ostj.-votj. = *lil, lul* = ugyanaz. A kéz sumir neve semmi összefüggésben sincs az ural-altaji nyelvek kéz szavával (ideogrammjája = *šu*, illetőleg id (sum. értéke = a) = a semita idu.), de az ideogramma assyr-babyloni értéke *gatu* annál inkább, mert ez magyarul = *kéz*, vogulul *kät*, ostj. *ket*, finn *käsi*, cseremisiz *kit*. És nem szabad felednünk, hogy a *gatu* olvasásban lehet valami sumir mag, mert a semi nyelvek kéz szava = idu, jad stb. — **A számnevek** nem mutatnak fel egyezést és ez annál kevésbé lehet feltűnő, mert a sumir számrendszer kiképzése az astrologiai spekuláció műve s így a számnevek maguk is csak később az új hazában nyerhették neveiket. Legfeljebb még a 7-nél sejthetnénk egyezést a sum. *imin*, s az őstörök *jidin*, vagy a negyven-nél a sum. *nimin*, meg a magyar *negyven* között, de ez is kevésbé valószínű. (Ma már a számneveknél is látunk biztos összefüggést, v. ö. I. és Ny. A. c. munkánk 159. l.) Ellenben a mennyiség általános fogalmát kifejező szavak összefüggése már valószínűbb, így a sum. *gal, val* = az őstörök *uluk, ul* = *nagy*,³⁴ a sum. *dagal* (5446, Sa V. 9. emesal dialektusban *damal*) = a magyar *tág, tágas*, a *tur* (4074) = *kicsiny* fogalma fenmaradt a finn *ter, titer* = kis leány, leánygyermek szóban, a minthogy a *tur* sumir formája is jelent gyermeket; a *til* (1499, Sc. 214) = *teljes* s. szónak megfelel a miénken kívül a finn *täysi* és egyéb finn-ugor paralelek, a magyar *széles* jelentés tükröződik a sumir *šila* (357 Sb 304) = vert, kiszélesített út, (vásártér is) szóban s végül a s. *kar* (7738) egy templomot körülvevő töltés, sáncz,³⁵ *kör* jelentését találjuk meg a magyar *kör-ön* (s a mint később látni fogjuk a *gur* = körben mozog, s egy másik *gār* = megerősít a köralakú karó-ról használva) kívül az ó-török *jüre* = *kör*, (kört alkotó) *környezet* szóban is.

A **házat, helyet, várost** és **országot** jelentő szavak közül megállapítható az egyezés a sum. *e, eb, ab* (= ház, épület) és az őstörök *ew* között, az *ur, uru, bar* (890, Sb 261, 4832) = alapítás, *város, vár*, az *unu* (909 Sb

³³ Prince: Materials 287. l.

³⁴ Ld. e párhuzamba állításra már Hommel: Grundriss der Geogr. und Geschichte des A. O. 22. l.

³⁵ Így az ideogramma alakja elemzése után v. ö. Delitzsch: Die Entstehung d. ältesten Schriftsystems 173. l.

262) = nagy ház, és *unu, gin* (7821 Sc 93) = alapítás, hely, lakás, meg a magyar *hon* között. Egész bizonyosan összefügg egymással a sumir *kur* = ország, hegy jelentése az őstörök *kurgan*-nal, a mely *kur* igéből (emelkedni a sumirban is s a törökben is) = emelkedést, védő dombot jelent, tehát magaslatot, kis hegyet, erődítményt állatok és emberek (azaz ellenség) támadása ellen s ennyiben visszatükrözi a sumir *kur* egy harmadik jelentését is, a mely annyit tesz, mint ellenség és tárgyilag prototípusa a sumir feliratokban oly gyakran emlegetett *harsag-kalama* = az ország hegyének, a mely maga szintén nem lehetett egyéb, mint egy országerődítmény a kurganok mintájára.³⁶ A sumir *kur*-hoz v. ö. még török *kara* = föld, zürj. *kir* = hegy, m. *kor* pl. *ek-kora*, *jó-kora* = nagy értelemben. (A kurgan később sírhalommá lett.)³⁷ Nagy bizonyossággal állítható, hogy a sumir *tur* = (az assyr-babyloni tarbašu) udvar kapcsolatban áll a mi *tér* jelzésünkkel és jelenti elsősorban azt a helyet, térséget, a mely a lakóház körül terjedt el s a melynek a jelölésére mi később az udvar specziális kifejezést alkalmaztuk. Bizonyos továbbá az is, hogy az *agar, ugar*³⁸ = mező szó is összefügg a mi *ugar* szavunkkal, nemcsak azért, mert a magyar *ugar* leszármaztatása a német Acker-ből valószínűtlen, sőt hihetőleg ez is az említett sumir alapra megy vissza, hanem sokkal inkább azért, mert az *agar* átment a babylon-assyr szóhasználatba is s így már az őskorban nagy kiterjedtséget nyert és mert olyan jelentéssel bír, a mely a mi szavunk benső értelmét teljesen fedi, lévén ideogramja értelme = a + gar = víztől (tehát a műveléstől ideiglenesen) visszatartott. A *háztartás* vezetéséhez szükséges dolgok jelölései közül azonosak a víz különböző nevei, először maga a víz általában, a mely sumirul = *id*, később a folyónevek általános determinatívuma lett s fennmaradt a Tigris Diiglat, Hiddekel semita neveiben, a magyarban átalakult *víz-zé*, a vogulban *vit*, a cser. *vüt*, a mordvinban *ved*, a finnben *vesi*, syrj. *va*, votják. *vu-vá*. (V. ö. ide még a mi *Ügy* folyónevünket.) Majd a víz egyéb specziális nevei is, mint a sum. *ab* = tunguz-mandsu *obo* = mosni, *oboku* = mosómedencze, burjat *umba* = gázol, uszik, magy. *hab*, vog. *hump*, ostj. *hump*, *homp*. A víz *a* és *raa* (6352 Sb 180) jelzésből lett a magyar *ár*, *áradás* egyszerű megnyujtás vagy metatezis útján, és pedig annál inkább, mert a *raa* er. ideogramma formája annyit tesz, mint

³⁶ A régi patesi-királyok felírataiban gyakran előfordul. Fekvése Babylon északi felén keresendő Kiš közelében. Benne lakozott Ninharsag, hegyi istennő, tehát világos erőd jellege.

³⁷ A *kur* = emelkedés, hegy, a *gan* egy darab mező rész (később a mezőmérés egysége). V. ö. e kurganok szerepére, jellegére Vámbéry A.: *Das Türkenvolk* (Leipzig, 1885.) 25. és köv. l.

³⁸ A szó sumir formája *agar*, az assyr-babyloniban ellenben mint kölcsönszó *ugar-nak* hangzik.

a csatorna hálózatot vízzel megtölteni, elárasztani.³⁹ Vagy ilyen a *tüz* neve, a mely sumirul = *izi* (4569, Sa II:32), v. ö. hozzá magy. *izzó*, finn-ugor *is*, *özji*, *eze*. A *házi eszközök* nevei közül egyezésre gondolhatunk a sumir *dul* (8335, Sa II:14) és a magyar *tál* között, mert az első is egy széles lapos edényt jelent, továbbá a *bal* és a *balta* között, mert az első a sumirban fejszét, baltát, azután a fejedelem kezében egy uralkodói jelvényt, nyilván mint valami fegyvernemet jelöl, talán csatábárdot s ez utobbi alkalmazásából nyerte *bal*, *pal* = (az assyr-babyloniban *palu*) kormányév jelentését.⁴⁰ A *foglalkozási eszközök* közül azonos a magyar *háló*, a vog. *hulp*, *hulep*, ostj. *halev*, *holep* a sumir *al* (= *háló*) szóval és érdekes megfigyelni, hogy a sumir kifejezés sokkal közelebb áll a magyar-hoz, mint a rokon nyelvek akármelyikéé. A *hadászati szerek* egyezése konstatálható a következő pontokon: a sumir *gir* (300, Sb 165) = a magyar *tőr*, a *kar* = a mi *kard* szavunk, valamint az *ugur* (8858 Sb 210) is, a mely szintén egy kard nemet jelöl. De már a nyíl, *ij* fegyvernemek a melyeket a speciális északi foglalkozás tett szükségessé őseinknél, a finn-ugor nyelvekben eltérő neveket nyertek a sumirtól és önmaguk között egyeznek. Azonos elnevezésű az anyag is, a melyből a fegyverek készültek, a mennyiben a sumir *urudu* = a magy. *réz* (az első és utolsó hangzó elhagyásával *rud* = *réz*) és a finn *rauta* (=vas.) (3876 Sb 5. III:4.) Ugyanez a szó az assyr-babyloniban *eru*-nak hangzik s így alapja lehet a germán *Erz* s ezen keresztül a magyar *ércz* szónak is. Az *állatnevek* közül azonosak a sumir *gar* (*har*), az ó-török *öküz* és a magyar *ökör*, a két első egészen az utóbbi jelentésével v. ö. még finn-ugor *xar*, *xer* = u. az. A sumir megfelelő ékjel (5735) ellátva az isten determinatívummal a bika isten jelölésére szolgál. Továbbá a magyar *hal*, a finn-ugor *kolo* és a samojéd *kuele*, meg a sumir *ha*. Itt is láthatjuk, hogy a sumir egy némely tekintetben még közelebb áll a magyarhoz, mint többi testvérei. (11815, Sa I:36 és Fossey 5355, meg Langdon: Grammar 275 lap.) Egyéb az északi éghajlat alatt élő állatok nevei, mint a nyúl, nyúsz, a lúd stb.-ié a finn-ugor nyelvcsoportban a sumirtól önállóan fejlődtek ki.

Igen tanulságos a **családi viszonyokat kifejező neveket** közelebbről szemügyre venni. E tekintetben a következő egyezéseket találjuk: a sumir *adda* = *atya*, *ata*, *ataj* stb. A szó ideogr. = lakás + védő = a ház ura, majd e jelentés tovább fejlődik s a szó jelent fejedelmet is pl. e kifejezésben *adda kur martu* = *martu ország ura*, fejedelme. Az *anya* sumir neve =

³⁹ V. ö. az ideogramma elemzésére Delitzsch: Entstehung des ältesten Schriftsystems. 158—9. l.

⁴⁰ Ld. e jelentések levezetésére Prince: Materials for a Sumerian Lexikon 50. lapját.

*amma, umma*⁴¹ a mi *anya* szavunk. A sumir *ab* = vén ember megfelel az ő. tör. *apa* = nagyatyja s a magyar *apó* (szintén = vén ember) szavaknak. A magyar *né* (pl. király-né, juhász-né) és *néni* meg megtalálja a vog. *ni*, az ostj. *ne* s a mordvin *ni* szavakkal együtt a sumir *nin* = néni, nő kifejezésben alapját. Az első *ab* szóra vihető vissza az Aba Sámuel nevében levő *aba* szó is,⁴² annál is inkább, mert az *aba* sumir szó ily teljes formában megtoldva egy *lu* (írva az ember ideogramjával) előszócskával egy magas állami tisztséget jelent.⁴³ A *nin* pedig csakugyan jelenti a nénit is, a mint ezt Br. 10984 mutatja, a hol *assyr-bab. aequivalens a_hatuval* van visszaadva az idősebb testvér értelmében. A magyar *him*, s a rokon nyelvek azonos jelentésű *kum, hum, hui*-a csendül meg a sum. *hum* szóban, a mely eredeti ideographikus értelme szerint = az asszonynek a férfi általi *megtermékenyítése*. (11183). A mi *ur* szavunk fogalma jut kifejezésre a sum. *uru* (11225 Sa II:22) = ember főnév és *ur* = véd ige jelentéseiben. A nő *asszony* magyar formája a sumirban azonos, vagy hasonló tővel nem található meg,⁴⁴ de igen az *assyr-babyloni ašté, aššatu* s a héber *iššah* alakokban, a melyekből fejlődött valószínűleg a mi *asszonyunk*. A sumir *tur* = gyermek fennmaradt a finn *titer* = leánygyermek szóban.

Az ember általános elnevezésénél, társadalmi tisztségeinél s nagyobb egységgé: néppé való tömörülésénél is találunk azonos neveket. Pl. a sumir *lu* (írva az ember ideogramjával) = a mi *lény* fogalmunk, a *mulu* (6398) = ember jelzésnek pedig megfelel a votják *murt*, a cseremisiz *maara* hasonjelentésű szava. Az ember vitéz magatartását kifejező magyar *hős* szóhoz a következő sum. genetikai paraleleket találjuk a *huš-t* = hős, *erős* (8597), a melynek ideogramja = tele + élet, továbbá *giš-t* (10059) = hős, ehhez parallel az ó-török *udiš* = *győző, hős* és a *gurušt* (= *gur + uš*) = ember + hős (6178 Sa III: 18) A sum. *uku* (3860, Sb 2, 13) = király szónak megfelel a magyar *ük* = idős, a török *aga* = vezér úr, s a finn *akko* = idős (Ukko isten) kifejezés s az első méltósága ez esetben a kor által nyújtott tekintélyen nyugodnék, megkülönböztetésül az öröklött, az isten által ajándékozott igazi királyi (lugal) méltóságtól. E korszinezettel függ össze az anyának még egy *agarin* nevű jelzése is (4798 Sb 193), jelölven az anyát valószínűleg idősebb, előrehaladottabb koráról, v. ő. hozzá őstörök *karün* = anya, uterus. A sumir *durmah*, vagy *durgal* (10576) = egy magas hivatalnok és a *durgar* = thrón (10663) szóval kapcsolatos

⁴¹ Az utóbbi forma nem semitizmus (*immu* vagy *em-től*), hanem ideogramja értelme szerint = a nemi közösülés aktusa *penis + vagina* s ebből lett = anya. Ld. Prince: Materials 246. l. Delitzsch id. m. 187. l.

⁴² Ezt már Somogyi helyesen megsejtette: Sumirok és Magyarok 209. l.

⁴³ Prince: Materials for a Sumerian Lexikon 14. l.

⁴⁴ A *nin-en* kívül a nőt kifejezi még a *sal*, a mely egyuttal determinatívummá is lett a női nevek előtt.

az őstörök *tarkan* = szintén egy magas méltóságghordozó czimnév⁴⁵ s a közöttük észlelhető hangzói különbségek megmagyarázhatók a nyelvfejlődés természetéből. A sumir népet jelölő *ugu*, *uku* szóhoz, a melynek derivatuma az *ukkin* forma = gyülekezet, ott van parallelül a vele genetikus összeköttetésben álló *og*, *ug* ó-török szó, csuvasz *jex* = nem, törzs jelentéssel s a sumir *su* (162) = nővel, hozzáad, szaporit jelentésének egyszerű továbbfejlesztése áll előttünk a szintén ó-török *su* = sereg szóban.

Nagyjelentőségűek azon szóegyzések is, mert az ural-altaji népek reflexiv kulturképességét árulják el, a melyek mint **az ember tevékenykedésének a jelölései**, illetőleg mint **az emberen végbemenő sorsfolyamat megfigyelése eredményei** a sumir és ural-altaji nyelvek között megvannak. Ilyenek: a) a konkrét cselekvést kifejezők: a sumir *ara*, *ra* s a variáns *ir*, *ur* = a magyar *jár*, a *dim* és *du* = a magyar *tesz* (tő: *tev*), a *dib*, *dig*, *dug* (egy bad tő alakjai 4382 Sb 351) = tele lesz megfelel a magyar *dug*-ni szónak s a mennyiben e tövekkel összefügg egy másik *dug* = halott erre ott van genetikus parallelül a mi *dög* szavunk, a *tur* sumir szó egészen ugyanaz, mint amagyar *térni*, valahova befordulni, *zur* = a magyar *tör*, *eltör*, *gār* (11943, Sa IV:27) = a magyar *kerít*, *bekerít*, megerősít ige, *gur* = küld s ebből, mint az assyr-babyloni *šipru* = küldés, levél, *hir* mutatja = *hir*. A s. *sir*, *sur*, *ur* = az őstörök *ir* = ének, dal (v. igealakban = énekel), s a mennyiben első jelentése = gyászdalokat énekelni, lamentálni, belőle lett kétségkívül a magyar *sír* is. A sumir *til*, *il* = a magyar *él*, a finn *elä*, a lapp *jielle*, cseremis *el*, votj. *ul*, syrjén *ol*. A sumir *b-ul* = a magyar *fél*-ni s a rokonyelvek hasonhangzású szavai. A sumir *tar* = *vág*, *dönt*, *eldönt* jelentése fennmaradt az ó-török *jargu* = ítélet és *töre* = erkölcs, törvény, vagy a magyar *törvény* szóban, a *gir* pedig = a *gyűjt*, *összegyűjt* magyar és az *ögur* hasonló jelentésű ó-török szavakban. A *bulig*, *buluh* (75) sumir igenevek értelme = kitartó gyorsasággal halad föltalálható módosult formában a mi *ballag* szavunkban. A sumir *hal* = eléget (10974 Sa IV:8) értelme tükröződik a mi *hal*-ni igénkben, mert a tűz és a halál az ősmagyarok vallásos szokásaiban azonos dolgok voltak, a mennyiben a halottak tűzzel megégettettek és úgy temették el.⁴⁶ Végül a sumir *zu* és az assyr-babyloni *idū* kombinációján alapszik az azonos jelentésű magyar *tud*, syrj. = *ted*, votj. *tod*, finn *tunte*. b) át nem ható cselekvést kifejező szavak, absztrakták: *gin* a sumirban = a magyar *gyül*, körbe áll,⁴⁷

⁴⁵ Hogy a *tarkan* őstörök szó méltóságghordozót jelent, ld. erre nézve Vámbéry Á.: *Noten zu den alttürkischen Inschriften der Mongolei und Sibiriens* = *Mémoires de la société Finno-ougrienne* Vol. XII. (Helsingfors, 1899.) 1-ső füzet 8. l.

⁴⁶ Ld. Vámbéry-Á. 1. alatt id. m. 11–12. l.

⁴⁷ Jelenthet e szó esetleg = jön, dialektikusan = gyün-t is s akkor v. ö. a vogul *jiv*, *jin*, ostják *jöv* szót hozzá.

gal = a magyar *val*, létezik s általában a finn-ugor *volo*, a török *ol, bol*, a mongol *bol*. Az *idő* neve, a mely az ó-törökben *üd*, a sumirban pedig *ud*, mint általános idő és *itu*, mint a hónap elnevezése. És érdekes, hogy a sumir nyelv *akkor*-ja = *udba* = a magyar az *időben*, egy hangtanilag és grammatikailag tökéletesen azonos forma. A sumir *ag, ak* = értelem, bölcsesség adja a mi nyelvünk *ok*-os, *agy* altaji *ok*, uig. *uk* = tudás, értelem kifejezését (2780, Sb 293). A mi nyelvünk idői *el* szócskájának megfelel a sumir *ulu* (9147, Sb 98) = óta, el szócska és a függőségi viszonyon nem változtat semmit sem az a tény, hogy a sumirban esetleg kölcsönszó a semi-babyloni *ullu* = óta, attól fogva szóból. A magyar *fel* adverbium alapja megtalálható a sumir *il* (143, Sb 1, II : 10) szóalakban, a me y a maga részéről ősalapja lehet a babyloni *alu* = fölemel igének is, noha az *alah* fő genuin semita termék. A *szét* adverbialis forma ismét nem más, mint a sumir *su* gyakran előjövő *sug, sud* azonos jelentésű határozó szócskája (7594). A sumir *ušu* = *estve* visszatér a mi *estve* és a rokon finn-ugor nyelvek hasonló hangzású szavain kívül az őstörök *gize*, *güze* hasonló jelentésű szóformáiban is (9250). És az egyezés annál pregnánsabb, mert a sumir *ušu* eredeti ideogrammatikus jelentése = lemenés, leereszkedés + nap, a semi babylonban erab *šamši* (9249, Sb 82) s így csak szójátéka lehet az *utu* = nap szónak.⁴⁸ Az *ušu* és *utu* kombinációja pedig hangtanilag teljesen fedi a mi *estvének*et. Azonos fő-nek fogható föl a sumir *šeb, šeg* = eső, hó, fagy, magy. *seg* = kutvíz, sum. *sed* = m. *séd* = patak, csermely. Összefügghet továbbá a mi *jó* szavunk a sumir *du*-val (= jó) és esetleg az *esir* = a magyar *szurokkal*. A sumir *lil* és a magyar *szél* között ellenben már biztos a rokonság és érdekes, hogy a *lil* a sumirban épúgy lelket is jelent (l. a *vogulban* is), mint a *hóly* a héberben a *ruah* a lélek és a *szél* jelzésére használtatik, vagy a magyar köti össze a lélek fogalmát a *szél*-lél a szellem szóban. A *szél*, vihar egy másik jelzésének a sumir *im*-nek fenmaradt nyoma a finn *jimi*, a cseremiszi *juma*, a szamojéd *jum* szavakban, és a mi legfőbb, e vihar szóra megy vissza a finn *jumala* = istenjelzés, éppen mint ahogy a vihar (lil) szóval van képezve a sumir fő-fő Enlil isten. E nagyfontosságú egyezések és analogképzések nem lehetnek véletlenek; ha a nyelvészet ilyent merne állítani, megérdemelné, hogy a nem komoly tudományok sorába iktattassék.

(Az *im* helye 9350 Sa 5, III : 6.) A magyar *pir* több egymással szorosán összefüggő jelentésben, mint reggeli-, hajnal*pir*, pirkad, arc*pir* tehát mint a világosság egyik jelölése elvitathatatlanul lényegrokon a sumir *bar* (kettőzve *babbar*) szóval, a melynek *bír* olvasása is van, sőt átsemitizált formája egyenesen *pir*. Mint ilyennek jelentése = világosság, nap, ideogrammája

⁴⁸ Prince : Materials for a Sumerian Lexikon 357—8. I.

a nap ideogrammája (7763) (= az ud és tu jel) s így mindig csak a nap által okozott világosságról használtatik éppúgy, mint az arczpir képes jelentésétől eltekintve a magyar pir szó is. Végül ide sorozandók c) azon szógyökök, a melyek konkrét vagy absztrakt jellegükre való tekintet nélkül csak mint valószínű, de nem biztos szóegyezések jelezhetők. Ilyenek a sumir *bi*, a mely megfelelne a magyar beszél-nek, *buru* (5905), a mely a semi babyloniban s a héberben = buru, bor = kut lett, eredetileg valami üreget jelent s így összefügghet a mi *burok* szavunkkal, a *sag* eredeti ideogrammatikus jelentése szerint = *fej*, gyakran összecseréltetik *zag* = oldallal s így alapja lehet a mi *szeplet* szavunknak (3502 Sa II: 40). Van a sumirban két azonos tövű, de némileg eltérő hangzású szó, az egyik a *dār* (3483—5), a másik *dir* (3745) s az első „színgazdag“-ot, a másik sötét színű-t jelent, jogosult tehát a feltevés őket a magyar *tarkával* kombinálni, a melyben a *ka* t. i. kicsinyítő képző. A sumir *gad* (2701) egy ruhanemet jelöl, nem tudom, ha vajjon nem ez a jelentés tükröződik-e a mi *köt* igénkben, a mely ilyenformán amaz ősruhafaj nevét csak a ruha felöltése, felkötése aktusában tartotta volna meg.

Egy néhány kétségtelen szóegyezést ki tudunk mutatni **az égi testek jelzése** mezején is. Pl. a sumir *nab, naab* (3848, Sb 3), a mely egy égitestet, minden valószínűség szerint a *napot* jelenti, e jelentésével öröklődött át a magyar *nap* s az osztyj. *novi* = fényes szavakban. A szó-ideogrammjá = (3848, Sb 3), fennmaradt neve nabbu, assyr-babyloni aequivalense = *šamū* = az ég (Br. 3850), az isten determinativummal írva = *ilu Bel* (l. Fossey: Contribution, 1865), a későbbi spekuláció által tehát az égnek azt a legszilárdabb részét, az égi földet jelentette, a mely Bel-Enlilhez tartozott, de a mint a csillag ideogrammához való nagy hasonlósága sejteni engedi azon is épen a nap égitestet s e jelben akkor az első bizonyosságát láthatnók annak, hogy Bel-Enlil-nek az égen való fikszirozottsága után már nemcsak elvont jelleg, de egyenesen planéta jelleg is tulajdonítottat s így egyengetődött az út az ő örökébe lépő Marduk isten abszolút nap jellegéhez. A jelifejlődés is erre utal, nevezetesen míg Anu az elvont ég (később istendeterminativum), addig = a nap-Bel-Enlil s = mul a többi planéta csillagok. A nap ezen jelzéséhez most már a du, ud, tu-val írt többi közönséges jelzések, mint *bar, babbar, bir, hiš, lah, par, tam, u, ud, utu, zal* úgy viszonylanak, hogy emezek a napot nemcsak mint égitestet jelölik, hanem annak fénytadó, világosság jellegét is s így alapjává lesznek a semi nyelvek s talán az indogermán nyelvcsalád azon jellegzetes szokásának, a mely a nap égitestet külön választja a nap-idő fogalmától, s jelölésükre külön szavakat is alkalmaz (pl. az assyr-babyloni il Samaš és umu, a héber šemeš és jom) (a német Sonne és Tag, az angol sun és day, sőt a francia is soleil és jour), míg az uraltaji nyelvek s köztük a magyar átvévén a nap (b) sumir jelzését az égi-

testnek, használja azt úgy a nap-plánéta, mint a nap-idő kifejezésére. A csillag sumir neve = *mul*, de előjön az *ul* rövidített forma is,⁴⁹ én hajlandó vagyok a mi csillag szavunkban az első *il*-t erre a formára vinni vissza, a *lag* utóformát pedig úgy fogni fel, mint egy *lag* tő (= járnai az assyr-babyloni = *alaku*) alakját s ez esetben a szó jelölné a csillagot a primitív megfigyelés által élőlénynek minősített oldaláról, a mint jár, vándorol az égen, vagy pedig a *lah*-ban a fényességnek, világosságnak látni egy jelölését, a mely mint előbb konstatáltuk, rávitetett a napra is s így a mindenesetben összetett szó jelentené a csillagot az égboltozatról aláíró tündöklésében. V. ö. ide még m. *vil*-lan, *vil*-log; sumir *zil* = kirgiz *žilla*, ozman-török *žil*, vog. *šali*, est *selge* stb. = fényes, ragyogás szavakat is. A magyar *ég* szó eredetét teljes bizonyossággal a sumir *Igigi* istennévre lehet visszavezetni, a mely — láttuk már egy előző fejezetben — az égi istenek összefoglaló, gyűjtő neve akar lenni. (L. m. ide sumir *ug* = *ug-ug*, *gug* is = *ég* = coelum, török *kök*, csuvasz *kvak*, m. *kuk* = u. az.) Hogy a sumir *igi* (v. *Igigi* plurális) formából lehetett a magyar *ég*, sőt éppen lett, annak legékezebb bizonyosága az a tény, hogy viszont a sumir *dingir* isten szó meg az ó-törökben és a mongolban alakult át *tängri*, *tangri* = ég és isten szóvá. Ismét félre nem érthető, beszédes argumentumai a sumir és ural-altaji nyelvek összefüggésének.

Vallásos téren is találunk kétségtelen nyelvi egyezéseket. Így mindenekelőtt sumir örökség nyelvünkben az *ördög* szó, a mely a sumir *utug* démonra megy vissza (11311, Sb 53), arra a démonra, a mely az assyr-babyloni vallásba is átöröklődött s mint *utukku* (ill. *utukki limnuti*) olyan nagy szerepet játszik a varázslási szövegekben. A sumirban ismeretes egy *lilu* nevű démon is s ez is visszatükröződik a mi nyelvünk *szellem* szavában, a mely etimologiailag is összefüggvén a *lil-szél*-lel szívesen használtatik a gonosz ördögi szellemlények jelölésére is. Az általános istennevek közül láttuk már a sumir *Igigi* tükröződését a magyar *ég*ben, az *Imviharét* a finn *Jumalában* s a *dingir*-t a török-mongol *tangri*, *tängriben*. Itt kiegészítésül s a semi nyelvhatásoknak az ural-altaji népcsaládra gyakorolt befolyása szemléltetésül megjegyezhetjük még, hogy a *tangri* az ótörök feliratokban egy *bäl*-lel kapcsolva is előjön s a *bäl* még más összefüggésben is alkalmaztatik egy specziális isten (nyilván az assyr-babyloni *Bel*) jelölésére⁵⁰ nyilvánvaló jelül azon ténynek, hogy a török törzsek is kerültek vándorlásuk közben a semi kultúra közeles-közelébe. A magyar *isten* szó azonban a perzsa *izdan*-ra megy vissza és etimologiai alappal sem a sumirban, sem az assyr-babyloni, vagy héber isten (= egy) szóban nem bir. A vallásos

⁴⁹ V. ö. Langdon: A Sumerian Grammar (Paris, 1911.) Glossarját a 252-ik lapon.

⁵⁰ Vámbéry A.: Mémoires de la Société Finno-Ougrienne Vol. XII. 117.

gyakorlatokat végző hivatasos személyek nevei közül főlemlítendő mindenekelőtt a sumir *pap* (1139, Sa IV : 17), a mely jelent ideogramja eredeti alakja szerint védő-t, protektort, majd ez alapon atyát (innen a bevezető *papa* szó minden európai nyelvben), tovább főméltóság hordozót (ašaridu az assyr-babyloniban) és végül papot, főpapot, a mint ezt a következő *pap-pap-gal* = nagy pap IIR 29a 63 és *pap-nun anki* = az ég és a föld nagy papnöje (= Sarpanitum jelzője) kifejezés mutatja,⁵¹ e sumir szó maradt fenn a mi *pap* nevünkben, persze nem a mai tartalommal kitértve, mert lehetetlenség emennek akár a pápa, akár az oláh *papa*⁵² szóval való kombinálása, a mely utobbi sokkal inkább a magyar *pap* átkölcsönzése. Az ó-török *tudun* = tudós, *pap* és az ősmagyar tátos a semi héber *jidoni*-val, (= kuruzsló, magus a babyloni papokra alkalmazva az ó testamentumban) meg az assyr-babyloni *idu* = tud, ismer tővel függ össze, a mi varázs szavunkat pedig a szintén assyr-babyloni *baru* (= varázsló *pap*) papnévből kell leszármaztatnunk.

Végül rá kell mutatnunk arra a nagy egyezésre is, a mely a sumir és a rokon nyelvek **személyes névmásai** között föltalálható. Ez egyezés konstatálására elég lesz csak néhány rokon nyelvből példákat kiválogatni anélkül, hogy a felsorolásban teljességre törekednénk. Így a sumir 1-ső személyű névmásnak *me*, *mō*, *ma*, a többesben *mene* megfelel a finn *mä*, *minä*, a többesben *me*, az osztyák *ma*, *men*, a magyar *én* és *mi*. A sumir 2-ik személyű névmás *zō*, *zi*, *si* pontos paralleljét bírja a finn *sinä*, a török *sen* s a magyar *te* alakokban, a többes számu *zene*, *zen* pedig visszatér egyéb rokon nyelvű parallelek mellett⁵³ a mi *ti* formánkban. A sumir *ni*, *ne* 3-ik személyű, személynevek mellett használatos forma meg élénken emlékeztet a mi *ő* meg *ön* (maga) formánkra, hogy a többesben az *ene*, *enene* és az *ők* között még kirívóbb legyen a parallelitás, a cseremisben meg egészen hasonlóan *nene* (ők) formában hangozzék. Az *ön* = maga harmadik személyű névmásnak megfelel különben a sumirban még egy az előbbi *ni*-től eltérően írott *nii* forma is, a melyet az assyr-babyloni nyelv *ramānu*-val ad vissza. A sumir *name* határozatlan névmás pedig párhuzamba állítható és alapul tekinthető a mi *némely* névmás formánkhoz. Végül a sumir mutató névmás *ur*, *ir*-nek egyik *ul* alakja föltalálható az ó-török harmadik személyű névmás *ol* formájában, a mely természetesen éppúgy használható volt demonstrativus czélokra is, mint a magyar *ő*, az *ur* formához pedig l. mongol, tunguz *er* = mandsu *ere* = *ő*, az alakokat.

Nem tagadható azonban, hogy e nagyszámú általános grammatikai

⁵¹ Langdon: A Sumerian Grammar 232. l.

⁵² Vagy a szláv *pop* = pap sem lehet (végső) alapja a mi *pap* szónknak, noha az új viszonyok közti felelevenedésére s új tartalommal való megtöltésére befolyhatott.

⁵³ Pl. az ó-törökben *siz*-nek hangzik.

és szókincsbeli egyezés mellett fontos *különbségek* is találhatóak a sumir nyelv és az ural-altaji népcsalád többi ágazata között. E különbségek feltüntetésénél is tartsuk be azt a sorrendet, a melyet az egyezések kimutatásánál követtünk, az az először szóljunk a grammatika általános felépíttségénél észlelhető különbségekről, azután érintsük röviden a nyelvkincsben mutatkozó eltérések ügyét, szólván közben a különbségek hihető okairól s rámutatván ezek horderejére is.

A hangzóállományban az egyedüli különbség az, hogy a sumir nyelvnek nincsenek kettős-összetett mássalhangzói, mint az ural-altaji nyelvnek a cs, gy, ny, ly, ty, cz mássalhangzó csoportok. E tényt legjobb elismerni s nem mentegetni azáltal, hogy hát nem tudjuk, ha vajjon a sumirok nem alkalmazták-e a kimondásnál ilyeneket. Az írásban a legcsekélyebb nyom sem utal ily kimagyarázó felvételre. De nem is szükséges keresni ilyet. E hangzó csoportok teljes hiánya a sumir grammatikában megmagyarázható egyszerűen abból, hogy a fejlődés ama első korszakában a nagy ural-altaji nyelvcsalád még nem bírt a kényelmes kiejtést elősegítő összetett mássalhangzókkal, azt csak későbbi szükséglet találta ki és pedig azon kényelmességi szükségérzet, hogy a nyelv keménységén, darabosságán enyhítsen. Ahogy maga a sumir nyelv új uralmi területén segíteni próbált az egymásmellé került mássalhangzók érdességén azáltal, hogy pl. *dingir*-ből *dimmer*-t csinált s a hogy ma, vagy fejlődése során a franczia a Champignon-t czélszerűbbnek látta sampinyon-nak kiejteni, vagy az angol a library = könyvtár szót az írás daczára is lajbrery-nek mondja ki, úgy érezték az ural-altaji nyelvek is szükségét a további nyelvfejlődésnek s találták szebbnek, praktikusabbnak, ha adda helyett atyát, amma helyett anyát mondanak. Az összetett kettős mássalhangzók hiánya a sumirban s megléte a többi ural-altaji nyelvben tehát a nyelvfejlődés természetes prozessusaival függ össze. Jelentékenyebb különbségnek látszik, mint ez, az a másik, hogy a sumirban a szóképzésnek egyik igen kedvelt módja a praefixumos szóképzés, holott az ural-altaji nyelvekben s köztük a magyarban a szóképzésnek az a módja divatos, a melyik a képzőknek a szó végéhez való odaragasztása által történik. Pl. ha mi a jóból jóságot akarunk képezni a jóhoz hátul ragaszadjuk a képzőt, ellenben a sumir a *nun* = nagy szóból a *nam* praefixum-mal alkot nagyságot = *namnun*. A mi nyelvünk könyörül-ből képez könyörületest vagy továbbmenően könyörületességet, a sumir a *gug* = nyomorultnak lenni tóból *a*-val képez adjektív, *u*-val főnévi formát *agug* és *ugug* alakra. Az ellentét el volna oszlatható, ha sikerülne kimutatnunk, hogy ez előképzők önálló szók, vagy legalább azoknak maradványai, ámde az egy *nam* és legfeljebb még *am*-on kívül ez egyiknél sem biztos, sőt nem egy közülök egyszerű eufonistikus augmentumnak látszik,⁵⁴ ezért nincs más mit tennünk, mint e ponton az ellentétet beval-

⁵⁴ Langdon : A sumerian Grammar 97. l.

lanunk. Hogy ez ellentétes szokás a sumirban miből eredt, azt ma abszolút biztossággal eldönteni nem lehet. Talán ez volt a «özös nyelv eredeti állapota, de ez csak a sumirban maradt meg, avagy helyi szokás kifolyása, esetleg az új hazában talált idegen népelem behatása eredménye — mind-egy, tény annyi, hogy itt ellentét van a sumir grammatika és az ural-altaji nyelvek grammatikai strukturája között, de ez ellentét mindjárt elveszti fontosságát, ha meggondoljuk, hogy a praefixumos névképzés eseténél is vannak egyezések az úgynevezett értelmes, önálló szó praefixummal képzett szavaknál, a milyenek tudvalevőleg az ural-altaji nyelvekben is képeztetnek pl. *felmenet*, *alábukás*, *kinézés*, *odatekintés* stb. s így a többi értelem nélküli praefixum alkalmazása akár idegen behatásból, akár őseredeti szokásból kifolyólag per analogiam történt e szabályképző esetekhez viszonyítottan. A számneveknél és a praefixumos igeragozásnál mutatkozó különbséget érintettük már előbb, megmagyaráztuk a fejlődés eltérő természetét s okait is, itt egy másik fontosnak látszó különbséget kell még tisztáznunk, nevezetesen a sumir nyelvnek azon sajátosságát, hogy a jelzót a jelzett név mögé teszi és nem nagy istent mond, hanem isten nagyot, (gal dingir helyett dingir gal-t), — és ez eljárást úgy mutatja be, mint a nyelv lényegéhez tartozót, mert az ellenkezőjére alig egy néhány példát hagyot fenn. Idegen behatást kell-e most már e szokásban keresnünk, mint a hogy Hommel teszi,⁵⁵ avagy sokkal inkább föl kell vennünk, hogy az ural-altaji nyelv első kialakulása idején épen ez eljárás volt a szabály s a későbbi megfordított sorrend a fejlődést irányító későbbi sokféle tényező hatása alatt jött létre. Egy nagyon fontos egyezés már a különbség ridegségében is megállapítható, az t. i. hogy a jelzett konstrukciónak mindig csak utolsó tagja ragoztatik, a sumirban a hátul álló melléknév, a többi ural-altaji nyelvben a végső tagként szereplő név. De az egyezés még tovább terjeszthető, ha megengedjük, hogy a jelzőnek a jelzett szó mögé való helyezése igenis lehet őseredeti ural altaji nyelvsajátosság. Gondoljunk csak például arra, hogy a mi nyelvünkben is van eset reá, hogy a jelző a jelzett főnév mögött áll, így akkor ha a jelző értelmező és például a következő nagyon is magyaros helységnevekben, mint Mezőhegyes, Kiskunhalas, Baczka, v. Mezőmadaras stb. és ki garantálhatja nekünk, hogy az első legteljesebb szemléltetőségre törekvő nyelv a jelzőit nem ily értelmezőknek fogta fel, illetőleg, hogy nem egy egyszerű állító mondatból rövidítette meg jelzős szerkezeteit ilyenformán az isten (van) nagy, az isten a nagy s végül isten a nagy? A következő lépést pedig, melyet a nyelv továbbfejlődő szelleme diktált volna, megtenni már nem tudta, mert elsöprötte a semíta invázió ereje, hanem ezt ráhagyta szerencsésebb körül-

⁵⁵ Hommel: Grundriss der Geographie und Geschichte des Alten Orients (1904.) 20. l.

mények és más viszonyok között élő nyelvrokonaira. (Ma már e kérdésben is másképp gondolkozunk, mint jelen tanulmány írása idején s a fennmaradt jelző + jelzett szó szórendű példák alapján ez utóbbi konstrukció eredetiségét valljuk.) Így magyarázva az általános grammatikai különbségeket — és mi azt hisszük, hogy csak így szabad és lehet magyarázni, — *a sumir grammatika egész felépítettsége, sémája semmi olyan lényeges vonást nem mutat, a mely a sumir és az ural-altaji nyelvek közötti kiegyenlíthetetlen ellentétként volna karakterizálható.*

Annál nagyobb azonban a különbség a szókincs egészében. Eltekintve a felsorolt és újabb kutatások által még nyerhető szóegyezésektől a sumir és ural-altaji nyelvek eltérő, egymástól különböző szó elemekből állanak. És ez egészen természetes is. A szóalkotás munkáját sokféle tényező irányítja, így az idő, a békés v. harcias foglalkozás, a nép kebelében élő nagy szellemek, a vidék, a hova az illető néptörzs kerül, éghajlati viszonyok, idegen nép és nyelvhatások, általános kulturális előhaladás, — és mindezen okok együttvéve eredményezték, hogy a sumir szókincs legnagyobb része más formát öltött, mint az ural-altaji többi népeké. Hisz a szókincs rövidebb időköz alatt már ez utóbbiaknál is annyira differenciálódott, hogy finn és magyar, török és tatár, mordva és cseremisiz egymástól teljesen szétváltak. *Az a szócsoport azonban, a mely a sumir nyelv és ural-altaji utódai között egyezik, a nagytömegű különbséggel szemben is abszolút döntő momentum, mert a nyelvállománynak azt a részét teszi ki, a mely az ural-altaji népek egykorú őállapotában szükséges volt a föltétlenül ismert legfontosabb fogalmak kifejezésére.*

Nyelvi argumentumok alapján tehát biztosan állíthatjuk, hogy az assyr-babyloni irodalom által „sumeru“-nak nevezett első nem semita babyloni lakosság északi (ill. északkeleti) őshazájában ahhoz a népcsaládhoz tartozott, a melyből a történeti fejlődés későbbi folyamán az egyes ural-altaji népek alakultak ki.

E tételnek fontos argumentumát szolgáltatják az ural-altaji népek *vallásos képzetei* is. Itt nem térhetünk ki az egyes népek kebelében kialakult vallás rendszerek részletes ismertetésére, annál kevésbbé mert e feladatnak megoldása még külön tanulmányban sem ígérne sok előkérdés megoldatlansága miatt biztos sikert, de igenis rámutathatunk néhány olyan fontos mitológiai vonásra, a mely a sumir és az ural-altaji népcsalád vallásrendszerében azonos vonásnak látszik. Nem hallgathatjuk el azonban a parallelitás megrajzolásánál felmerülő azon nehézséget sem, a mely abban áll, hogy a közös néptörzs szétvált elemei, a sumirok és a többiek az idővel különböző fejlődési stádiumon mentek keresztül s míg a sumirok igen korán a benyomuló semiták által megsemmisítettek s ez utóbbiak által átvett szellemi örökségük is bizonyos fokig önálló alakításnak volt alávetve, addig a fennmaradt élő ural-altaji népek öntudatosan fejleszték

tovább — ha fejleszték — mitológiai rendszerüket, mindenesetre azonban tova haladó vándorlásukban ki voltak téve olyan idegen néphatásoknak, a melyek a lezárt sumir vallás-rendszerrel ellentétes irányban az illetőkre a vallásos képzetek konzervatív tulajdonsága daczára is legalább annyiban éreztették hatásukat, hogy a régi tanok, hitképzetek mellé újakat csatoltak s így a vallásrendszert kibővítették. Sőt e folyamat tovább tartott még akkor is, a mikor az ural-altaji népek nagy része ázsiai hazájából kilépve mai lakóhelyén telepedett meg, a hol vagy a talált benszülöttek vallásos képzeteinek a hatását érezte,⁵⁶ vagy kényszerült a vallásos viszonyok nyomása alatt régi hitét épen levetkezni s helyébe újat elfogadni, mint a finnek és magyarok a keresztyénséget, esetleg régi hazájukban hódoltak meg később felmerült új hitrendszereknek, mint a mongolok egy része a Budhismusnak, a törökök a Mohammedanismusnak. Szigorú kritika szükséges tehát ahhoz, hogy e hosszú fejlődési folyamat alatt felgyült vallási képzet konglomerátumból kiválaszthassuk azt, a mi valóban őseredetű s a sumir vallásos génuszszal közös szellem alkotása. Ezért a legalkalmasabb eljárásnak véljük, ha az ural-altaji népek vallásrendszeréből igyekszünk kiválasztani a nagyon régi, még a sumir periodus idejéből datálódó réteget, azután megállapítjuk, a sumirok kihalása után a vallásrendszerre gyakorolt idegen bővítő, átalakító hatásokat s végül rámutatunk röviden azon esetleges új hatásokra is, a melyeknek amaz az új hazában ki vala téve. Ez eljárásnak kettős haszna lesz, egyfelől kétségtelenné teszi az ősképzetek tisztázása által vallásos téren is a sumir nép és az ural-altaji nyelvcsalád összetartozását, másfelől segít megállapítani a második, idegen réteg felmutatása által azt az utirányt, a melynek követése idején az egyes ural-altaji törzsek az illető idegen hatások felvételére kényszerültek.

Az ural-altaji népcsaládhoz tartozó törzsek vallás rendszereiben figyelmes vizsgálódás mellett kétségtelenül föltalálható az égnek mint főistennek s mellette a kisebb jelentőségű földnek az a tiszteleti formája, a melyet a sumir vallás hihető ősfelmájaként jellemeztünk volt előbb. Bizonyítja ezt mindenekelőtt az a tény, hogy a törökben és mongolban a tangri, tängri és tangara egyformán lett az égnek és az istennek a jelölője és a sumirban is An nemcsak a legfőbb isten, hanem specziálisan az isten = dingir. A finnben jumala az *im* gyökből az Enlil korában és neve mintájára képezve eredetileg szintén az eget jelöli (t. i. a szó eredete idején már Enlil lépett a főisten Anu helyébe) és csak később lesz az isten általános jelölésévé. A magyar ősmitológiában is, mint számos nyom és főként az *ég* név mutatja, nagy szerepet játszott az ég,⁵⁷ a vogul pogány mito-

⁵⁶ E kérdés beható tanulmányozására v. ö. J. G. Frazer: The golden bough (Az aranyág) (London, 1900.) és Adonis, Attis, Osiris (London, 1906.) cz. nagybecsű munkáit.

⁵⁷ V. ö. erre Ipolyi Arnold: Magyar mythologia (Pest, 1854.) 255. és köv. l.

logia pedig egészen Numi-Tarem égi isten alakja körül kristályosodik.⁵⁸ Az ég paralleljeként aztán mindenütt, török, tatár és mongol népeknél, finneknél, magyaroknál, voguloknál megjelenik a föld és persze alárendeltebb szerepben, de részt kér magának a világ sorsa intézéséből. A mongol *Tangara Kaira Kan* legfőbb égi istennel szemben ott áll Järsu a föld ura,⁵⁹ a finn Akko antipodese Maan emä a földanya, a magyar ősmitológiában hasonló volt a helyzet, a mint a földanya fenmaradt fogalma mutatja, a vogul pogányság hite pedig Numi-Tarem-mel Joli-Tarem földistennőt helyezi szembe. Az ég és földnek ősparallelítésára az ural-altaji mitológiában különösen instruktív példa régi török feliratoknak a következő kezdete: „Mikor fent a kék ég és alant a barna föld előállott, teremtetett az emberi nem.“⁶⁰ Vagy más feliratokban ilyen mondásokkal találkozunk: „mikor ég és föld megzavarodtak, ellenségeinkké váltak“⁶¹ s az ég és föld ilyen apostrofálása annál figyelemre méltóbb, mert rajtuk kívül más isten nem említetik. A mitológia ezen kettős, égi és földi alakjához megjegyezhetjük még, hogy a török és tatár, illetőleg mongol forma régebbi viszonyokat látszik tükrözni, míg az ugor ágé az Enlil periodus nyomait viseli, a mint ez a finn Jumala név képzéséből, használatából és Ukko-nak, a lég istenének a legfőbb istenné való deklarációjából következtethető. A török égi isten csak későbbi közvetítés által nyeri meg és alkalmazza előnevül a sumir Enlil assyr-babyloni Bel formáját. A fő égi isten műve most már a világ teremtése, a melyben résztvesz azonban a földanya is, ha e képzet nem is jut mindenütt világos kifejezésre (Pl. a vogulban is igen eltérő tudósítások vannak róla.) Éppúgy az égi istenhez tartozik a világ kormányzás s benne az ember sorsa intézésének a feladata is. Az, a mit a vogul mitológia e tekintetben Numi-Taremről mond, hogy fényes égi palotájában tartja a sors könyveit és varázseszközait, a kézi bárdot, arany ostort stb. s ezekkel munkálja a világ folyását, amellet, hogy per analogiam szemlélteti a többi ural-altaji nép hasonképzetit is, a legélelkebben emlékeztet mindarra, a mit Anu, illetőleg Enlil hasonló munkásságáról állítottunk volt. A főistenek mellett áll egy csomó alsórangu szellem majd az éghez, majd a földhöz tartozva s szerepük az istenek körüli szolgálát, az emberekhez való viszonyukban pedig a védelem,

és más újabb magyar mitológiai tanulmányokat, a melyek — sajnos — nekem nem állottak rendelkezésemre.

⁵⁸ Ld. ide Munkácsi B.: Die Weltgottheiten der vogulischen Mythologie cz. tanulmányát a Keleti Szemle 1906—8. VII—IX. kötetében.

⁵⁹ Chantepie de la Saussaye: Lehrbuch der Religionsgeschichte 3. Aufl. (1905.) Bd. I. 54. l.

⁶⁰ Vámbéry A.: Mémoires de la société finno-ougrienne 12. Vol. (1899.) 26. l.

⁶¹ Ld. e példákra Hommel: Grundriss der Geographie und Geschichte des A. Orients 22—23. l.

vagy ártás aszerint a mint jól vagy rosszul vannak hangolva. Az ellenük való védekezés a jóistenek hatalmának az emberek részére való biztosítása által történik s erre segítő eszköz a varázs igék recitálása, melyet a saman pap végez.⁶² Egyttal ez az istentiszteletnek is első, kezdetleges formája s csak később fejlődik ki belőle éppúgy, mint a sumiroknál a magasabb hálaadási és imádkozási forma, a hymnikus istentiszteleti típus. Az istenek szabadító hatalmának az érzete szüli aztán az istenek jósága fogalmát, a melynek kifejezései a különböző etikai epithetonok és az atya név pl. a vogul Numi-Taremnél; direkt a hatalmat szemlélteti pedig és az előbbi isteni tulajdonsághoz hasonlóan sumir paralelre emlékeztet, az istenségnek öreg, idős jelzővel való illette (pl. Ukko, vagy a magyar öreg isten és a vogul N. T. = idős, öreg emberhez hasonló), a melyet, mint láttuk, a sumir ábrázolatok — részben semita hatásra is — úgy fejeznek ki, hogy az istenséget nagy szakállal és hosszú hajfürtökkel ábrázolják. Félreismerhetetlenül sumir vonás az ural-altaji népek mitológiájában még az is, hogy a fejlődés későbbi folyamán a természeti erőknek istenekké való kikristályosítása után egy isten-panteon alakítása a főczél élén a főfőistennel, jóllehet e cél soha teljes megvalósulásra nem jut talán éppen az állandó harci foglalkozás s a kulturális előhaladás lassúsága folytán, a mint ezt legszemléltetőbben a mongolok példája mutatja. Mint az ősz fejlődésnek egyik közös és érdekes vonását fel kell említenünk még a főistennek legfőbb eszközét, melylyel hatalmát kifejezheti és akarát megvalósíthatja, „az isten nyilat“, „a mennykőt“, s végül isteni alakoknak madarakkal való kombinálását, kapcsolatba hozatalát, mint a sumirban az *Imgig* madár, az északra költözött finn-ugor népek mitológiájában „a buvár“ s nálunk a turul.

Későbbi hatásra mutat s a semi-babyloni kultúra hatáskörébe jutást jelenti asztrológiai spekulációknak a mitológiában való érvényesítése, a mely jelentkezik főképp planetaris istenségeknek, a napnak, holdnak s egyes csillagzatoknak magas rangra való emelésében és tiszteletében, a mint ez a mongol mitológiából, finn mitikus képzetekből s a mi Gönczöl szekere, nagy medve, kis medve stb. csillagneveinkből kitűnik. Ez asztrológiai spekulációból datálódik aztán az a képzet is, hogy a főisten rendelkezik az égi csillaghatalmakkal, azokat céljai érdekében hadba vezeti, innen „a hadak útja“ a mi mitológiánkban a tejutra alkalmazva s talán „a hadur“ ősz alapja is. Semi babyloni hatás eredménye az alsobb mitikus személyek közelebbi kialakítása is s mindenféle drakonikus tulajdonsággal való felruházása (l. pl. a mi két fejű sárkányunkat, vagy meséink tipikus szörnyalakjait),⁶³ valamint a sumir Gilgames epos hősz alakjának a közvetí-

⁶² A szibériai mongolok samanismusára v. ö. W. Radloff: Aus Sibirien I—II. Bd. (Leipzig, 1884.) 2. kötetét: Das Schamanentum und sein Kultus.

⁶³ V. ö. Babylonból a határkö ábrázolásokat, pl. Tiamat alakját.

tése (l. a mi hős mondakörünket s a finn Kalevala némely alakját, magyarra fordította Barna Ferdinánd, Pest, 1871), jeleneteinek és motívumainak a finn-ugor hősmondák anyagába való átszarmaztatása és végül a 7-es számnak a szentség, bevégeztség, tökély számává való avatása (v. ö. pl. a hetumoger törzset, a hét vezért a mi honfoglalásunk történetében, a 4 folyó és hármás halom, a hét vár Erdély Siebenbürgen nevében). De ez általános hatásokon kívül még részletekben is megérzik a semi-babyloni mitológia hatása, így ha a vogul mitológia vízözönről, tüzégesről szól s ezt nemcsak az ősidő elejére helyezi, hanem a vég prognosztikonjaként is hirdeti már ezáltal is elárulja, hogy a képzetet nem a bibliából meríti,⁶⁴ hanem az assyr-babyloni mitos és asztralis spekulatív körből,⁶⁵ vagy ha Taremnek hét fiáról tudunk, s arról olvasunk, hogy házában van felraktározva az élet vize, mely a halottak megelevenítésére szolgál (v. ö. ide a babyloni vízbe merítő varázscserimoniákat s főképp az Adapa mythus.) Valamint semi-babyloni hatásra vezethető vissza a szellemek nagy mérvű megszaporodása is, kik benépesíték már nemcsak az eget és földet, hanem a világnak minden elképzelhető zugolyát s végül a tűz fogalmának felmerülése és alkalmazása is a kultuszban élénken emlékeztet az assyr-babyloni Nusku és Gírru tüzistenek kultusára, továbbá az alvilág általános képzete is még az assyr-babyloni hatás korára megy vissza. Ellenben a nemzeti isten fogalmának kialakulása csak részben lehet az utóbbi műve, a mennyiben a határozottabb nemzeti elkülönülés ez időtájról tehető, de alapjában már sokkal előbből, a sumir-ural-altaji ősvallás idejéből datálható.

Az idegen hatásoknak egy második csoportja az árja népektől, részben az indusoktól, kiváltképpen azonban a perzsáktól ered. A mi isten szavunk is perzsa kölcsönszó, mely az izdan formára megy vissza, vagy az ármány, ha önálló lét alapja s régisége bizonyítható, a perzsa Ahrimanon alapszik.⁶⁶ Perzsa örökség továbbá az elemek, mint a tűz, víz, föld, levegő különös kiemelése és tisztelete és még igen sok más vallásos képzet. A török nyelvben pedig elég csak a palvan = szent, perzsául pahlivan, a deö (perzsa div) = ördög, a jada és dsada (perzsa nyelven dsadu) = varázslás szavakra rámutatni,⁶⁷ hogy az erős árja hatás jelenlétét is kétségtelenül konstatálhassuk az ural-altaji népek mitológiájában. E tény megállapításánál azonban ma már nem szabad felednünk azt sem, hogy viszont a perzsa vallás és kultúra maga is nagy mértékben volt befolyásolva az assyr-babyloni által, a melynek nem egy tekintetben csak egyszerű átvevője és további propagátora lett s így esetleg perzsa színezetű

⁶⁴ Így Munkácsi: Keleti Szemle (1908.) 9. évf. 270. l.

⁶⁵ Ld. Berosus spekulációját a világégesről VVTK cz. m. 118. l.

⁶⁶ Ipolyi Arnold: Magyar mythologia (Pest, 1854.) 25—26. l.

⁶⁷ Ld. e példákra Vámbéry A.: Das Türkenvolk (Leipzig, 1885.) 54. l.

babyloni képzet lehet nem egy, a miről eddig azt hittük, hogy tisztán perzsa kulturhatásnak az ural-altajakra gyakorolt eredménye.

A fejlődésnek egy még későbbi periodusa nyílik meg aztán az ural-altaji népek számára az egymástól való szétágazás után, a melynek célja új haza keresése s eredménye a keresetnek megtalálása lett. A finnek és északi meg keleti rokonaik mitológiája itt bővült ki azokkal az elemekkel, a melyeket a képzelő erő a klimatikus viszonyokból, geográfiai megfigyelésekből, talán a változott életmódból és egyebekből merített. Viszont a mi mitológiánk is gazdagodhatott azon rövid idő alatt, a mely az új haza elfoglalásától a keresztyén vallás felvételéig terjedt, nem egy olyan képzzel, a melyet megismerni és elsajátítani csak itt a keleti és római kulturelemekkel átítatott népekkel való közvetlen érintkezésből nyílt alkalma.⁶⁸ A semi befolyásnak egy kis része is a vándorlás és az új honfoglalás idejére tehető s a kazárokkal való érintkezés számlájára irandó, a kiknek a magyarokkal való érintkezése már azáltal is bizonyítva van, hogy az Árpádkori okmányokban meglehetősen sok kazár név fordul elő.

Nagyon megszívlelendő legeslegvégül az az egyezés is, a mely *képzőművészeti téren* konstatálható a sumirok és egyes ural-altaji népek között. Ez egyezés azonban nem egykoru együttélésre, hanem közös alkotó szellemi tevékenykedésre, illetőleg ennek direkt idegen közvetítés által eredményezett befolyásolására viheto vissza. A legvilágosabban megállapítható ez pl. némely építészeti alkotásoknál, kapu-építkezéseknél, diszítéseknél, a mint azok a Székelyföld évezredes változatlan praksisában fenmaradtak s a melyek csak a sumirral közös őseredetű ural-altaji alkotó szellem assyr-babyloni és perzsa befolyás által inspirált alkotó működése eredményeiül foghatók fel és magyarázhatók meg. Ha ugyanis a pálmadísztést a Székely kapukon ugyan már nem tudatos, de még tisztán fölismerhető alakban föltaláljuk s alkalmazása indokául azt halljuk felhozni, hogy ezt már az ősök is így tették,⁶⁹ s ha ez azonos diszítési motívummal találkozunk perzsa építészeti műemlékeken,⁷⁰ sőt még előbb az assyr-babyloni paloták reliefsjein is s mindez a sumir őspálma díszre megy vissza, úgy nem tehetünk egyebet, mint hogy itt egy frappans egyezést, illetőleg népünknek a gyors kulturális előhaladás által ősi szokásaiban mindmaig

⁶⁸ V. ö. e kulturelemek ismertetésére Torma Zsófia: *Ethnographische Analogien* (Jena, 1894.) cz. munkáját s Mahler E. egy cikkét az *Orientalistische Literatur Zeitung* (Bérlin, 1907.) 10. évf. 412—21. l.

⁶⁹ Ez egyezésre legelőször rámutatott Huszka József: *Ornamentikai adatok a magyarok őstörténetéhez cz. tanulmányában* a *Századok* 1892.) évf. 537—49. l.

⁷⁰ A perzsa építészeti emlékeire v. ö. Fr. Sarre: *Denkmäler persischer Baukunst* (Bérlin, 1901.) cz. nagy 4-r. munkáját. Illusztrált kiadás.

alig érintett egyik részénél a sumirral közös alkotó szellem külső assyrbabyloni, perzsa befolyásolások által is megerősített működését lássuk.

Szorosan ugyan nem tartozik a képzőművészet alkotásai közé, de mint a sumir művészeti részben, úgy itt is e szakaszban kell felemlítenünk az ősrégi mongol sírok berendezését, általában a mongolok ismert temetkezési szokásait úgy, a mint ez Radloffnak az altaji hegy környékén végzett ásatásaiból ismeretes.⁷¹ Egy némely egyezést kétségtelenül itt is találhatunk. Nevezetesen közös szokás a síroknak halmos dombokkal való megjelölése, a mint ezt a délebben lakó törököknél is láttuk már a védő dombok kurgan nevének a sírhalmok jelölésére való korai alkalmazásában, továbbá a halott kősir koporsóba fektetése és nyirfahéjjal való betakarása, a mit a sumiroknál az új hazában a gyékény takaró, a sásmátrác helyettesített és végül férfiaknál az életben használt összes fegyvereknek a sírba helyezése egy nagy fületlen kancsóval együtt, a mely italt tartalmazott, asszonyoknál pedig az ékszerek és egy husos fazéknak a sírűregbe tétele. Eltérő, talán a kulturális fejlettség különböző fokából, idegen klimatikus viszonyokból és helyi szokásokból eredő különbségek: a mongol csontvázak hátton vagy oldaltfeküdve, de nem guggoló helyzetben találtattak s egy külön sírgödörben a halott tiszteletére és az istenek kegyének iránta való megszerzésére áldozati állatokat, lovakat juhokat szoktak a hátramaradottak eltemetni. Továbbá urna sírokra, a mint ez az akkad-sumeri birodalom korából ismeretes, eddig még nem sikerült a mongoloknál sehol sem ráakadni, igaz hogy beható kutatások még nem is folytak.

Végül e rovatban kell szólanunk még egy pár szót a magyarok turul madaráról is, mert e csodálatos nevű madárnak domborműví ábrázolása fenmaradt számunkra több sumir reliefen. Nem szenved kétséget, hogy a mi turulunk ez ősz ábrázolatok madár alakjával áll összefüggésben, mert ennek átöröklődése az assyrbabyloni képzőművészetbe s onnan a perzsába ma már határozottan bizonyítva van.⁷² És ha a mi turulunk nemcsak egyszerű czimer-állat, hanem egyuttal hadijelvény is és éppen sas madár volt,⁷³ úgy viszont azt is tudjuk, hogy az Enlil és Ningirsu madár jelvénye is nemcsak az illető istenek és Sirpurla város czimereként, hanem hadjelvényeként is használtatott s e szerepét megtartotta a perzsa uralom végéig, sőt még azon is túl az örmény periodus lezajlásáig.⁷⁴

Így bizonyítja őshaza, faji típus, nyelv, vallás és képzőművészet egyaránt, hogy az egykor oly dicsőséges szerepet játszó sumir nép az

⁷¹ Radloff: Aus Sibirien (Leipzig, 1884.) Bd. II. 69—124. l.

⁷² V. ö. Fr. Sarre: Die altorientalischen Feldzeichen. Különlenyomat a Kunst des Orients (Leipzig, 1903.) évfolyamából 337—56. l.

⁷³ Így az Ipolyi Arnold: Magyar mythologia (Pest, 1854.) 72. és 78. lapjain olvasható bizonyságok szerint és után.

⁷⁴ Ld. Sarre 1. alatt id. m. 354. lapját.

emberiségnek azon kikerekített nyelvcsaládjából származik, a melyhez mi magyarok is szerényen számítjuk magunkat. Legyen a magyar tudós generáció legfőbb gondja, hogy e tényt még megdönthetlenebb és még számosabb bizonyítékkal támogassa s addig is ez előlegezett eredményből merítsük mindnyájan azt a szilárd meggyőződést, hogy a mint a világtörténet elején az ural-altaji népek a legrégebb emberi kultúra megalapítása magas hivatását töltötték be, úgy komoly munkánkkal, kitartó szorgalmunkkal rosszakaratú és indokolatlan rágalmaszások dacára is elfogjuk érni, hogy az emberiség jövő kulturtörténetében is az ural-altaji népeknek, illetőleg nekünk, mint azok egyik legéletrevalóbb tagjának magas hivatásunk, teremtő részünk lesz. Csak munkálkodjunk!!

(Köszönet.)

Dr. Varga Zsigmond

Gorove László egy ismeretlen drámája.

Gorove László, a miniszter apja, a magyar nyelv és tudomány buzgó és bőkezű pártfogója, a magyar színpad iránt is különös érdeklődéssel viseltetett. Működése a magyar drámaírás ama kezdő korából való, mely irodalmilag oly kevés értékest alkotott, de mely kortörténeti szempontból éppen oly érdekes. Irányát főképpen a német hatás jellemzi: német darabokat fordítanak, dolgoznak át magyarra és utánoznak. A nemzeti lelkesedés és nagyotakarás igazán kiapasztthatatlan erővel buzog a gyöngye darabokból. Mennyi buzgóság és nemes törekvés adott szárnyat az írók szerény tehetségének! Gorove László darabjait ki is nyomatta.

Mint egészen fiatal ember három darabot írt. *Iedzid és Hába* (1806)¹ voltaképpen Weidman Pál egy darabjának fordítása, „magyar játszó színre alkalmaztatása,” mint a szerző írja előszavában. *Az érdemes kalmárban* már magyar társadalmi színművet próbál: a kalmárság védelmét, de — akár Kisfaludy Sándor a *Dárday-házban* — mégis kísüti a végén, hogy az „érdemes kalmár” is bárónak született. *A' jegyesek Carthágóban vagy A' nagy Scipio vitézi története* (1807) sajtószerű hosszú, történeti jegyzetekkel vegyített és prózai elbeszéléssel egybefűzött dialógba szedett história. Védelmére megjegyzi, hogy: „midőn ezt írom, tsak húszonenny esztendő vagyok.” Nincs semmi értékük ez ifjúkori munkáknak, ha külön kis emeljük *Az érdemes kalmár* kedves és színpadon is jól érvényesülő záró sorait, de említést érdemel, hogy Gorove drámai kísérleteit nem hagyta abba ifjúsága elmúltával. A Magyar Nemzeti Múzeumban Gorove Lászlónak egy eredeti kézírata van, mely részletes vázlatot ad egy dráma tervéről, a minek Epaminondas volna a hőse. A vázlat több tekintetben érdemli meg a közlést. Különösen jellemző és érdekes a „darabhoz való észrevételek.” Már nem a régi szerény Gorove beszél itt, a ki fiatalságát hozza föl egyedüli mentességül, hanem némi önérettel mutat reá, hogy példát ad ifjú és tapasztalatlan íróknak, hogy kell darabot írni. Mintha talán nem is ő maga akarta volna kidolgozni e vázlatot. Jellemzők az író dramaturgjai nézetei, műveltsége s a színházról és színpadról adott gyakorlati tanácsai. Szem-

¹ Ismertette Bayer József az „Egyetemes Phil. Közlöny” 1888. évfolyamában.

mel látható, hogy a vázlat kidolgozva se adott volna becses drámai művet. Epaminondas életéből csak a leuktrai csatát öleli föl előzményeivel és következményeivel együtt, a mi drámai földolgozásra meglehetősen alkalmatlan. A mi drámai érdek van a nagy thebai vezér életében: kora halála a harczmezőn azzal a tudattal, hogy életével együtt hazája hatalmának is vége, két hűséges fegyverhordozója s az egyik eleste nem fordul elő benne. A szerelem romantikus motívumát becsempészi ugyan, de e szerelem egyoldalú marad: Cyrene némán és viszonzatlanul szereti a vezért; így az egész szerelemnek nem sok érdeke van, de legalább a magányosan élő Epaminondast nem hozza ellentétbe a történelmi valósággal és önmagával. A jegyzetek és a pontos részletek mutatják különben, hogy mennyire hiven ragaszkodik Gorove a históriához.²

Epaminondas, egy eredeti vitézi s valóságos történeten épülő nézőjátéknak szolgálható kép-formálat (Skizze).

a.) A' darabhoz való észre vételek.

A' magyar eredeti daraboknak becsét ritkaságjuk emeli. Közönségessé lett a' sohajtás „bár több eredeti játékjaink vólnának!” s méltán, mert már tsak azért, hogy új, 's se idegen nyelven nem olvastatott, sem a' külföldi jádzó színekben nem láttatott valamely mutatvány inkább édesíti az embereket, a' kik az újságot is tsak új első formájában és nem másolásában kedvellik. Az öszve hasonlítás által majd minden tárgy veszt; de ha sok játék a fordítás által el se formátlanodna, a' néző szint tsak azért se tölti meg igazán, mert a ki azt valahól látta, vagy olvasta, vagy a könyv által adása, vagy az el beszéllés által közli pajtássával is, és azzal vágyódását le tsillapítja. Az eredeti darabokra legalább az első elő-adáskor szemfűlésségből is tsoportosabban todúlnak be a' nézők.

Próbáljuk meg az eredeti darabokat azzal meg sokasítani, hogy mutassuk meg a' fiatal szerzőknek az eredeti darabok készíthetésére szükséges módokat, és fogásokat. Talám némeljek azért nem bátorkodnak az eredeti magyar játéknak írásához fogni, mert nem elég forgottak abban, hogy lehetne a' historiai, vagy más tárgyat is az el jádzásra vagy keresni, vagy alkalmaztatni. A' dólgot talám meg kedvellenék, de hogy kellessen azt esztergázni és szeletelni, miképpen lehetne kezdeni, el osztani, öszve szövní, ki fejteni és be fejezni, nem tudják, ezt én e jelenvaló Epaminondas életének szakaszszából költsönözött vitézi történetben például akartam, 's útmutatásképpen ide iktatni.³

² A szöveg közlésében betű szerint ragaszkodtam az író helyesírásához, megtartva annak minden erdélyi (a megnyújtott mássalhangzókat), sőt örmény sajátosságait (az o helyett néhol a-t ír).

³ „Lehetett volna e' darab' tárgyának a' magyar történetekből valami Bajnokot választani“ azt mondhatná valaki; hanem a' hazai darabban már tsak hazaszeretéből is hamarabb részre hajlóvá változhat az író, el annyira, hogy nem tsak vitézzének jelesebb tetteit; hanem minden tsekélységet el-ragadtatásában kellenél inkább nagyíttya, és magasztalja, sőt ditsérje néha azt is, a' mit meg kellett volna feddni. Több eredeti magyar darabok idegen nyelvekre által fordítottak. Hát ha az idegenek között élesebb Bírakra találunk, mint magunk vagyunk önnön magunk iránt? Avagy

Mindeneknek előtte meg kell azt vallani, hogy a' valódi férfiaknak a' műtatványok azért nem tetszenek, mert egy rá mára vagynak a' Ketségető Romántzokkal húzva, az az: a' tanításra nem szorult tetszeskedést, és szerelmeteskedést fitogtatják, avagy még igazábban ki-téve: hogy több fiatal nézők oda édesíttessenek, mesterségesen ingerelnek a' fajtalanásra, és minthogy a' világnak jó tonussához tartozik a' tisztátalanságot különböző tetszetős formákba öltöztetni: tehát a' jádzó főképp' asszony szeméjkek azon vetélkedve törekednek, hogy bájoló viseletjek egyszersmind önnön hasznokat is eszközölje. Ez a' ki tétel méltó tekintetet érdemel, mert a' jádzó színnek az erkölts oskoláját kellene ábrázolni, a' mellybe azért kellene kinek kinek be-lépni, hogy épüljen, és nem azért, hogy meg romolva hadja oda azt. A' valódi szomorú szívképző darabok, a' miljen Shakespeareánnál *Leár király*, vagy Kotzebuenél a' *Szeretsen rabok* meg vetetnek, mert az ítélő tehetség a' hunyorgást okozó, és vér hevítő darabok által meg vesztegettetve lévén, ha ízlést rontó szeleburdik, vagy kiessen édesgető Leányok nem jelennek meg, vagy azok' nevei a' tzedulában előre nem olvastatnak, sokan be nem lépnek a' jádzó színbe.

Légyen tsak a' darab tisztaságos, melly maga előtt hordozza az erkölts' béllagját, bizonyára ösz hazánk fiai előtt is fog kedvességet találni. A' magyar „dróton függő bábnak és bohodynak (?) nem termett“ ezt mondják közönségesen; de én azt tartom, hogy bajnoknak és egy méltóságos férfiúnak szeméjket betsülettel el jádzaná, a' nélkül, hogy magát neveltségessé tette volna. Nem minden nemzet kedvelli a' gyerekeskedést; de egy sints, a' ki a' nagy characternek ki-mutatását ne kedvellené.

Minden Játék szerző, nem pedig játék költő, mert annak más a' regulája (ha tsak magát az ítéltre ki-tenni és munkája betsét el-temetni nem akarja) a' Historiai dátumoktól, és az igazságtól el ne távozzon. A' mint a' régi Irók a' dólgot fel-jegyeyzték, úgy légyen az a' mutatványban is elő adva. A' historiai igazság ellenn vétett Metastasio, a' ki Themistoclest élni hadja Persiában, holott Tucididesen kívül minden Görög és Deák szerzők meg egyeznek abban, hogy a' bika vért, melly akkor áldoztatott fel, meg-itta és azonnal meg-halt. Atila óra vére foljásában fült-meg a' historiák szerint, és a' játék darabban mátkája által öletik-meg egy hegyes törrel.

Epáminondásba a' néző pontok, meljekre a' szerzőnek figyelmét fordítani kell: A' nemes bátorság, ékessen szóllás, Igazság, alázatosság, szegénység, meg vesztegethetetlenség, hazájához való hívség, és Thebe nagyulásának óhajtása. A' bajnoki szív ötet, 's vezér társait egyaránt jelesíti. Az íromány foljamatja alatt a' Tábornoknak nem tsak vitézségét, hanem belső Nagyságát, 's leg inkább ezt kell le-ábrázolni. A' fő tselekedet (melly körül

ne tudjon a' magyar olykor olykor saját Országának viszontagságain kívül a' ki dolgozásra méltó tárgyat találni? a' miben még az irigységnek reánk merészletet vi's-gálódó szemel se gántoskodhassanak? az Angol, Frantzia, Német többnyire az idegenek életeit viszi fel a' jádzó színbe. De a' mi több: Epáminondásnak nagy lelke, az elő forduló szeméjkeknek valódsága, az eseteknek méltósága nem tsak a' magyar chárakterrel meg egyez, hanem a' hajdani Görögök' szokásaikkal, pólgári alkotmányokkal minket meg-ismértetvén, azoknak függését, jó rendjét, hívségét, és rettenthetetlen vitézségét véllünk tsudálatja. Hozzá járúl, hogy a' fényes régi Görög öltözetek, és szertartások nagy dísz adnak a' jádzó színnek. De talám a' magyar ízlést a' jeles Görög esetek inkább finomíthatják, mint némelly be hatás nélkül való kopár történetek. — Avagy nem egy a' leg kedvesebb darabjaink közül a' Görög történetken épült Themistocles; jóllehet ez tsak Metástasio után tett fordítás? Avagy nem inkább tsudáljuk a' felséges tetteket az Idegenben, mint Hazánkfiában?

kell az egész játéknak forogni) *a hazának nyilvánosságos veszéljéből való nem csak hirtelen ki-szabadítása; hanem majd a legmagosabb tetőre lett fel-emeltetése egyszersmind, a' mit Epáminondásnak a' vitézi bátorsággal öszve kötött okossága, és hívsége eszközölt.* Tsupán ezt az egy dólgot kell a' többi környülállásoknak szinte olly heljes, mint kellemetes ki-fejtése által deríteni. A Thebanusok, és egyáltalában a' Boeotusok tüzes, és hív katonák, de míveletlen emberek — ezt is szükség a' szerzőnek észre venni.

Az indulatok ki-fejzésében arra kell ügyelni, hogy azok ki-fakadásának le-írása a' darabban elő forduló méltóságos szeméjket nevétségessé ne tegye, se meg ne alacsonyítsa — Másképpen törnek ki az indulatok a' közönséges életben, és másképpen kell azoknak (a' természetiség megtartása mellett is) le-festettetni: léptsőnként tudniillik, és egy kevés tsinosítással.⁴ Mert másképpen beszéll egy megharagúdott póljár az utszán, másképpen viseli magát egy fel hevült Hadi Vezér.

Epáminondás nemzete' boldogíthatásáért lankaszthatatlan állandósággal buzgólkodott, 's maga javát semmire se betsülle; de ő ezt a' nemes feltételét dobra nem ütötte. A' szerzőnek sem kell azt a' tzélt, melyre a' nézőket vezérelni akarja, minden soraiban mutogatni.⁵ Olvasunk fordított, látunk eredeti darabokat, meljeknek tsak nem minden jelenésében, és ki fejzésében ismététeik a' hazához, és hazái szabadsághoz való szeretet, sőt ugy látszik, mintha az egész játék tsak arra volna készítvé, hogy a' haza, és szabadságok iránt való buzgólkodást mintegy erőltessék, egész a' nevétségig predikálja — Valamint a' magát dítserő ember útálatos, szint-úgy a' maga béllagját minden beszélgetésekben mútogató darab (bár melly szép legyen a' tzél; de srofolva tartatik fen) egészszen kedves nem lehet — A' beteg se veszi be az orvosságot, ha az nékie maga valóságában nyújtatik; de légyenek tsak a' pilulák meg aranyozva; légyenek a' tseppek nádmézre tsepegtetve, orvosság marad ugyan akkor is, de el nyelettetik.

Az ilyen szerű óságból merített darabokban az írásmódnak, vagy stilusnak nyomósnak, és a' régiék szóllása módjához alkalmaztatva kell lenni. Nem lehet itt helje semmi újmódi ki-fejzéseknek, magyar közmondásoknak vagy a' törvénykezésben foljó írásformának — A' régi Görög történetekről, és szertartásokról írt könyvek az akkori üdöbéli izlésnek ki-nyomozása, a' képzelődő tehetségnek segedelme, más hasonló régi darabokban olvasott beszédmódnak követése az ó világ írás módjának el-találását több féleképpen könnyíthetik.

A jelenések sorát és beszélgetések tárgyát, noha egészszen a' historiából legyenek merítve, nem ugy akarom meg alapítani, hogy azokba valaki jóvá látása szerént, hozzá adás, ki-hagyás, vagy módosítás által semmit se változtathatna. Ezeket a' jelenéseket tsak próbaképpen, és a'

⁴ Javaslom az ezen darab ki-dólgozására magát reá szánó szerzőnek, hogy minden indulatot, változásokat, a' jádzónak maga alkalmaztatását, a' díszesítések', és rendtartások' le-írását szóval minden kitsínységet rekeszekben ki-tegyen, és a' Theátromi igazgatásra semmit se bizzon, mert nem tsak, hogy az igazgatás a' szerzőnek gondolatjait olly elevenen nem tudhatja, vagy azoknak kipótlására reá sem ér; de megtörténhet, hogy oljan Jádzó társaság is mutathatja darabját, mellynek vagy alkalmasos vagy éppen semmi igazgatója nintsen.

⁵ Minthogy ezek az észre vételek még Drammaturgiát nem tesznek, a' ki dólgozót Engel Mimikjához, és Lessing Drammaturgiához igazítom, a' hól még több szabásokat, és jegyzéseket olvashat, és a' játék készítésében használhat.

fiatalabbak kedvéért árnyékoltam.⁶ Örvideni fognék, ha valaki ezen kép formálatnak (Skizzének) első vonásait még inkább tökéletesítené.

Itt b.) alatt „A' darabot érdeklő történet“ címmel a történelem ide vonatkozó része van ismertetve. Aztán következik magának a drámának vázlata.

c.) A' darab' fel-osztásának ábrázolása.

Az elő forduló szeméjlek ezek: *Cleombrotus*, Spártának királja — *Denion*, Spártai Vezér, *Sphodriás*, Al-vezér — *Cleonymus*, ennek fia egy lovas osztálynak kapitánya — *Phenei Iázon*, Thessáliának Fejedelme — *Meneclides*, a' Thebai Pólgárság' Feje — *Cyrene*, Ennek Leánya — *Polymnis*, egy Thebai köz rendű pólgár. *Aristomache*, ennek hitves társa. *Epáminondas*, ezeknek fia, a' Beotiai hadak Fő Vezére. *Pelopidás*, ennek jó barátja, és második Vezér. *Gorgias*, harmadik Vezér a' Thebai Táborban — *Theocritus*, egy Thebai Jövendőlk. *Mycethus*, Epáminondasnak fegyver-hordozója. *Asopicus*, második fegyver-hordozója. *Bársiná*, Pelopidasnak felesége — Egy Thebai Herold, egy Spártai Herold. Egy vak rab. Két Thebai Követek, a Thebai nép — Thebai sereg, a' Spártai szövetséges seregek, Őrzők. Kürtölők és a Thessaliali Katonáság.⁷

Epáminondas 5 fel-vonásokra osztattathatik.

Az első fel-vonás eleinte Meneclidesnek pompás szobáját mutatja Theba várossában.

Első Jelenés.

Meneclides, Mycethus. — A' Spártából Vezérje Parantsolatja szerint előre Thebába jött Mycethus Meneclides' kívánságára a' Thebai küldöttségnek sikeretlenségét, és a' Boeotiusok nevének a' békeséges alkudozá-

⁶ A' ki Epáminondást egészen ki akarná dolgozni, javallom, hogy nagyobb világosodás' kedvéért nem tsak Xenophont, Plutarchust (de genio Socratis et in Apophtegmatís), Pausániást, Diodorus Siculust libro 15° (Ezekből dolgozott Meiszner is); hanem Oliánust libro IV° et V^o. Herodotust, Justinust, Valerius Maximust, Athenaeust, Lambrinust, és a' többi régi Történet írókat vegye elő. Az újabbak között Seran de la Tour Histoire d'Epáminondas, Frantzia Író, kinek munkája 13 esztendő alatt háromszor nyomtattatott ki és Gedoyn Memoire de l'Academie des Inscriptions T. XVI. és Folard olvastathatnának. A' leg újabb ki-adásokhoz tartozik Lebens und Thatengeschichte zweyer Thebaner des Epáminondas, und des Pelopidas v. Johan Daniel Fevaag 1800. — Mindezek mellett, ha a' hazai írók bizodalma számot tartani mérészek, igen nagy köszönettel fogadnám. ha N. Trattner Pesti Könyvnyomtató Úr által a' Szerző darabját (minekelőtte mutatattna) vélem közleni nem általáná — Meg történhetne, hogy ha ezen első vonásoknak jó kedvel lett elfogadását, és sikerét tapasztalnám Epáminondas II-ik részének kép formálatját is minél előbb (kivált, ha a' darab elő-adása kedvességét nyerne) az olvasó, és dolgozni szerető közönség elébe terjeszteném, mert a' haza óltárára soha se rakhatunk elegendő áldozatokat, és meg szünni áldozni annyit térszen, mint meg szünni hazafinak lenni.

⁷ Ha a' magyar jádzó színekben nem olly kitsiny számmal lennének a' szeméjlek, be-lehetett volna a' darabba hozni mind Epáminondasnak testvér öttset *Káphisziást* (a' kiról Plutarchus (de genio Socratis) emlékezik), mind az Epáminondas mellé adott hat igazgatókat, vagy Boeotarchákat, a' kik a' Leuctrai Táborban jelen voltak, és a' Fő Vezérrel hadi Tanátsot tartottak, a' kik a' darabnak díszét emelnék. Nevei (Pausanias Görög Író szerint) ézek: Málgis, Xenocrates, Dámoclidás, Dámophilus, Simángelus és Branchillydes. Nehezen tudta őket Epáminondas (noha Pelopidas is azt akarná) a' tsatának meg-határozására hajtani, főképpen míg az utolsó, a' ki a' Cytharoni szoros utakat (Cleombrotust arra várván) őrizte, későtskén a' Tanátsba nem érkeze, és Epáminondas részére álván a' szavak többsége által a' dolgát el nem dönté, addig 3 a' Boeotarchák közül ellenzették, hármán pedig Epáminondással kívánták az ütközetet. Pelopidas ekkor nem volt Beotárcha.

sokból lett ki-törlését elő-adván, még azon fogásos kérdésekkel is kísér-
tetik, ha el-vette Epáminondas a' (Diomedon) Persiai követőtől; későbbet
pedig a' Jázon biztosságát nyújtott ajándékokat? Melly próbáltatásáért, noha
fel ingerelődve; de Ura' meg vesztegethetetlenségének meg-bizonyítására
meg-valja, hogy sem a' Persiából küldött 3000 darab Dáriusi arany pén-
zeket, sem a' Jázontól ajánlatott 2000 darab aranyokat a' szegénységnek
kedvellője Epáminondas el-nem fogadta.

2-ik Jelenés. Meneclides, későbbre Cyrene. — Meneclides Epámi-
nondas követségének bal ki-menetelén azért örül, mert égvén a' boszszútól
majd módja lenne ötet a' nép előtt meg-feketíteni, és midőn Leánnya indu-
latoskodásának okát tudakolná.

3-ik Jelenés. — Be-lép az öreg Polymnis, és kéri Meneclidest, hogy
ősz fejét meg-szánván, fiának üldözésétől szűnjön meg, egyébbaránt is,
midőn az Előljárók meg hasonlanak, a' közönség szenved. De a Fő polgár
meg-vallja, hogy Epaminondást (a' ki véle egy értelemben soha sintsen)
gőgéért, és a háborúra való tzelozásokért utálja. — Ő tudja leg jobban,
mit kíván a tisztye — Végre Polymnisra is meg vetőleg tekintvén azon
szín alatt, hogy foglalatosságai ötet a' gondviselése alatt lévő Hercules'
templomába híjják, el-távozik.

4-ik Jelenés. — Cyrene mind az atya keménységét mentegetvén,
mind az öreget vigasztalván, sőt hogy fiáért lánkolna, ki-nyilatkoztatván,
Polymnistól igen meg kedveltetik, a' ki, hogy lehessen illy dúrva atyának
olly szelid magzatja, által nem értheti, 's el tőkelli magában, hogy ezen
Szűzet a' fiának házas társul meg szerezze, ez által a' házasság által egy-
szersmind Meneclidest nem tsak meg engesztelje, hanem házának örökös
baráttává is tegye.

5-ik Jelenés. (Polymnisnek szegény háza) — Pelopidas Aristomaché-
nak jelenti, hogy a' közelítő Epáminondasnak Gorgiás már eleibe ment.
Az öreg anyának fia' meg érkezésén való fel-vidulása le-írhatatlan, melly
örömből

6-ik Jelenés. A' be-lépő Polymnis is rész vészen, tsak hogy Mene-
clidesnek háza ellenn viseltető gyűlölsége mindnyájokat meg szomorítja,
melyet Cyrene Leányával köttendő házasságnak jó következésével igyekszik
az öreg enyhíteni, melly gondolatja Pelopidas által is helyben hagyattatik.

7-ik Jelenés. — Epáminondas Gorgiástól kísértetve be jön, és rövid
köszöntések után szüleit, hogy követségének sikeretlenségén ne gyötrődne-
nek, hathatósan bátorítja. — Pelopidástól kérdezi, hogy a' Mycethustól
küldött utasítások szerént, a' seregek őszve gyűjtésére tétett-é lépéseket?
Pelopidas tudtára adja, hogy nem tsak Theba körül néhány ezren a' Boeo-
tarcháknak, kik barátjai jóvá hagyásokból őszve csoportosodtak; hanem a'
Beotiai városok is segedelmeznek — Jázonhoz is küldetett izenet; de még
válasz nem érkezett Thessaliából — Gorgiás kérdezi: de ki leszen ezen
seregeknek Fő Tábornoka?

8-ik Jelenés. — Mycethus Jelenti, hogy az őszve sereglett nép a'
követeket látni, és követségekről hallani akar. Ezen jelenésre mindnyájon
oda indulnak.

Második Fel-vonás. Diszes tornázt egy köz épületben. — Első Je-
lenés. Thebának lakossai állva, a' nép' Előljárói ülve, kik között látszik
Meneclides, Pelopidas, Gorgias. Jelen van Polymnis is. Epáminondas, és
a' két Követek be-lépnek. — Ezen jelenésben a' történetben le-irt sor szerént

fontos rövidséggel Követségéről a' népet tudósítván Epáminondas, a' polgárság tsüggedezni kezd, ezt a' tsüggedezést Meneclides azzal, hogy majdan tsata piattzává teendi Epáminondas, Boeotiát, táplálja — Epáminondasnak a' háborút javalló feleletjei igen nyomossak, meljeket Pelopidas és Gorgiás is támogattak — Epáminondas Theba Igazgatójának, és a' seregek Vezérének választatik, és az egész háborúnak kormánya reá bizattatik felkiáltások által.

2-ik Jelenés. Mycethus be-szalad jelenteni, hogy egy sietve jött hírdónak tudósítása szerint Cleombrótus Creusist a' révpartokkal és a' Thebai hajókkal el foglalta, és sebes lépésekkel Zeuctrához közelít — Titkos morgás a' nép között. Epáminondas egész bátorsággal fel-szóllal, és a' félelmet azon ígéretjével, hogy Thebának nem tsak szabadítására, hanem ditsőítésére mindent el fogna követni, el-oszlattya. — A' gyűlés sebességgel széljel bomlik.

3-ik Jelenés. Polymnis szobája. — Aristomache azt mondván, hogy fiát Meneclidesnek (a' ki a' nép szívet bírja) intselkedéseitől félti, Bársinától azzal bátoríttatik, hogy az ő férje Epáminondasnak el-válthatatlan barátja lévén, és különös érdemeiért a' népnek kedvében méljebben állván nem engedí, hogy az irigy Meneclides rajta győzedelmet vegyen.

4-ik Jelenés a' Thebai Vezérek, Polymnis, Mycethus, az előbbiek. Polymnis az Asszonyoknak fia' fel-magasztaltatását az öröm miatt csak darabolva adhatja elő — Epáminondas az üdőt drágának mondja lenni, mert az ellenség Theba felé nyomúl — Az asszonyok kéri őket, hogy mivel Theba ugy-is ostrom alá fogna jönni, az asszonyokat és gyermekeket küldje Athenásba,⁸ hogy se a' betses eleséget a' várba ne emészszék, sem a' vár oltalmazhatásában a' férfiaknak akadályúl ne legyenek. — Epáminondas mindnyájok' bámulására a' Cleombrotussal való szembe szállást, nem pedig a' Thebába való be zárkozást határozta, noha kitsiny volna a' sereg. Azért az asszonyokat oda haza marasztalta. Pelopidást azonnal Gorgiással, és Mycethussal el küldi a' seregek meg indítására. Külömben meg történhetne, hogy a' merre nyomúlnának a' Lacedemonbeliek, a' Boeotiai városok hozzájuk áljanak — A' mi seregek ezután össze gyűlének, azokat Gorgiás utának vezethetné.

5-ik Jelenés. Epáminondas amazoknak el-menetele után szüleitől meg áldottatva, és az Istenek igazságába bizakodva érzékenyen el-butszik, és a' be jövő Asopicus kezéből fegyvereit által vévén el indúla.

6-ik Jelenés. (A' Thebai bástyákon kívül való térség, hátúl látszik a' városnak része, és az a' kapu, meljen kí-fognak a katonák takarodni, jobbról egy temető, balrul néhány élő fák) — Asszonyok, férfiak nagy számmal tudúlnak össze a' Thebai seregnek látására, kik között volt Meneclides a' Jádzó szín' elein Cyrene Leánnját félig erőszakkal el-akarván e helyről vonni; de Cyrene a' népnek, és tulajdon szívének Bálvánnját (noha attyától ellenségének nevezetne) díszes ki menetelében látni akarván, heljéből meg nem mozdul.

7-ik Jelenés. Egy tzimes hirdető (Herold) valami szökevény vak

⁸ Athena ugyan nem szivelhetvén Theba fel-emelkedését, attól mint új vetélkedő társától már akkor el-pártolni készült, és Thebának követjeit illendően nem is fogadta; de még-is bizodalommal várta azt Theba, hogy az Asszonyoknak, és gyermekeknek a' menedék heljet nem tagadja. (Pausanias libro IX. 30.)

rabot a' városba be-kergetvén tolakodik véle a' sokaság között ezen kiáltással: „Nem kell Thebából ki vinni, nem kell meg öletni; hanem vissza kísérni, és meg tartani.“⁹ Éppen ekkor lépett ki a' kapun a' katonaság. A' nép a' szavakat ismételvén, főképpen Meneclidesnek fejtegetése után, 's azt roszt jelnek vévén, és az értelmét a' menő seregbe alkalmaztatván, zsi-bongani kezdett. A' köz nyughatatlanságnak látására Epáminondas a' jádzó szín közepében meg-áll, és a' néphez fordulván vidám tekintettel azt mondá: „A' hazáért való viaskodás a' leg jobb elő jel“ és minden háborodás nélkül tovább indul. — Ekkor Asopicus kezéből a' szél a' táblát (melly zászló gyanánt Epáminondas előtt vitetett) kiragadta, és azt a' temetőbe vitte, mellyben az Ágesiláus alatt itt ez előtt el-esett Spártánusok' tetemei nyugodtak. Ezt a' nép megént rosztzra magyarázván, és azon Epáminondas Asopicust is meg ijedni látván, azt feleli: Ez tsak a' Spártánusoknak jelent rosztzat, az ő sírjaik meg-fognak halottakkal telni. Óh atyám, fel szóllal Cyrene, melly bajnokhoz illő feleleteket ada a' bátor Vezér. A' Tábornoknak rettenthetetlensége, és tsendessége új lelket öntött a' bámoszkodókba. Epáminondas, Asopicus és az eddig ott által ment seregek el-tűnnek.

8-ik Jelenés. Bársina könyveze kíséri Pelopidást, és meg ölvén őtet, hogy magának meg tartásáról gondolkodna, szívére köti. Ezt kedvesem, visszonoza Pelodlás, tsak a' köz embernek kell mondani, a' Vezéreknek pedig azt ajánljad, hogy a' többiek' meg tartásáról gondoskodjanak, ezzel a' felesége karjai között ki törvén magát a' dandárokkal (útól járó sereggel) el tűnik.¹⁰

Harmadik Fel-vonás. — (A' Lacedemonbélieknek Tábor-helje. Hátúl távúlról Leuctra várossa, jobbról térség, balrul kis dombok láttzanak. Imitt amott sátorok vagynak fel-álítva.) Őr-állók mutatják magokat.

1-ső Jelenés. — Cleombrotus, Denion, Sphodrias, több hadi tiszték. — Cleombrotus édesdeden neveti azt, hogy a' Thebiaiak Phocis felől várván őtet az oda való szorosságokat most is őrzik; ő pedig a' Thisbei hegyeken sokkal bátorságosabban, 's minden ellentállás nélkül, még a' hajókat is Creuzisnél el-foglalván Leuctra alatt termett. Majd meg látjuk, ugy mond Denion, hogy nem vagy é barátja Thebának, mint némelly vitézek egy más között sugdossák; de annyival is inkább várjuk bátorságodnak tanúbizonyosságát, hogy ha most is el mellőznéd a' tsatát, a' Spártai Bírák színe előtt nagy feleletnek terhe alá vetnéd magadat, kik téged, ha nem félénknek, de lassu, 's hideg vérű Vezérnek tartanak. — Kétszer törtek már foganat nélkül a' Lacedemonbéliék Beotiába, viszanozá a' kiráj, meg bizonyítom, hogy a' mit Ágesilaus kiráj¹¹ társom végbe nem tudott vinni, én ma

⁹ A' kegyes Thebánusok a' szökevény, de magokat önként a' Heroldnak által adó szolgálakat nem szokták volt meg ölni, mint a' Rómaiak, azért midőn az illy szolgát a' gazdájához kísérik, az elő adott szavakat szokta volt a' Herold kiáltani. (Jac. Palm.)

¹⁰ A 6-ik, 7-ik, és 8-ik Jelenések nem tsak az elé adást szépitvén, hanem historiai datumokon is épülvén (lásd Diodor. Sic. XV. 52. és Frontin 1. 12 §. 5.) noha a' fel vonást hosszabítják, még sem tartottam szabadnak ki hagyni.

¹¹ Lacedemonnak mindenkor két királyai voltak; de inkább nevét, mint hatalmát viselték a' királyoknak, ssak hogy a' hadakozáskor ők vezérkedtek, mert a' Lacedemoniai leg felsőbb hatalommal fel-ruházott Bírákat *Ephorusoknak* hívták, a' kik eleibe lehetett a' bírájoktól kinek kinek ügyét vinni. — Atenásba is többen voltak az illy fő rangú Bírák, kiket a' királyoknak ki üzések után állítottak ott fel, és *Archonteseknek* neveznek — *Plátó* (lib. 3° de legibus) azt írja, hogy az *Ephorusok* nagy hatalma mintegy zabolája a' királyoknak. — Ezeknek hasonlatosságára állítottak azután Romában a' népnek szószóllói (vagy Tribuni plebis). Az Ephorusoknak hívatla mint Romában a Consuloké tsak esztendeig tartott.

tökéletességre viszem és semmivé teszem azt a népet, mely el-felejtvén, hogy adó fizetőnk volt, most adó szedőjét megveti' és a' száraz földön való elsőséget magának akarja tulajdonítani. — Még a' hadi erőnek Nagyságát, szövetséges társainak büzgőségát, a fenyítőknek, és hadi mesterségnek jó karban létét, és az ellenségnek készületlenségét említi Sphodrias, sőt azt is hozzá tevé, hogy Theba semmi módon vélek nem mérekezhetik.

2-ik Jelenés. Kleonymus jelenti, hogy a Thebai Katonaság Epáminondas vezérlése alatt már a Leuctrai bértzeken le-ereszkedett — Cleombrotus erre; főképpen pedig Epáminondas nevének említésére meg hökken, de csak hamar rendelést téshen, hogy Denion az ellenségnek fekvését ki kémlelje; maga pedig a' több Vezérekkel el-méne az ütközetre való rendeléseket meg tenni.

3-ik Jelenés. (A' Thebai Tábornak helje, meljet hátul több bértzek, és erdők fedeznek, elől sík mező.) — Epáminondas a' sátorába jövő Theocritusnak tudtára adja, hogy ő ugyan még a' Thebai kapuban igyekezett a katonáknak ama két rosz jelekből eredett aggodalmokat, kába képzelődéseiket, és ijesztő bal ítéletjeket el-oszlatni; de minthogy még sem tapasztalja őket azon érzésbe, és lelkesítésben lenni, hogy bátran az ellenség' eleibe állhassa, a' bölts Theocritust, a' ki a' seregnek bizodalmit bírja, kéri valamely módnak fel találására, mely a' tábort nem csak megnyugasztalja, hanem régi vitézi bátorságokat is vissza szerezze. Theocritus, hogy mindent a' tzelnek el-érésére el-fogna követni, meg igéri.

4-ik Jelenés. Pelopidas egygy kevés meg-zavarodással el-beszéllé, hogy álmában a' Leuctrai Leányok¹² sírjokból fel-kelvén nékie a' múlt éjjel meg-jelentek, és Spárta ellenn irtóztató szitkokat szórtak, Gelásus pedig a' meg öletetteknek attyok eleibe álván meg hagyá: hogy ha ellenségeken diadalmaskodni akarnának, a' Spártai Követek által gyalázatossan meg gyilkolt Leánnyai árnyékainak egy veres szűz áldoztatna fel — Epáminondas az álmon meg ütközik, és nem véli, hogy az ártatlanul ki-ontandó ember vérben az Isteneknek kedvek telhetne. Még az álomnak magyarázásán haszontalanul törné Theocritus a fejét.

5-ik Jelenés — Be-érkezik Mycethus hírül hozván, hogy egy szelid, deliás piros pej kantza tsikó valamely Istállóból ki-szabadúlván a' Tabor közepette meg állott és a' szent seregbéli katonáktól meg fogattatott — Imhól a' veres Leány meg fejtése, fel-szóllala Theocritus, ezt haladék nélkül másra nem várván áldoztasd fel Pelopidas — Az Istenek magok kergetvén ezt kezedbe egyebet bizonyára nem értettek — Pelopidas a' javallatot helyben hagyván a' Csikónak az erdő szélén tüstént leendő fel áldoztatása el-rendeltetik, melyre hogy hozzá készülhessen Theocritus el mégyen.

8-ik Jelenés — Gorgiás a' hátra maradott Thebanusokkal, és még magához kaptolt Boeotusokkal azzal a' hírrel érkezik-meg, hogy Epáminondas ki-indulása után a' Hercules' Templomából a' fegyverek el-tűntek, a' nép úgy hiszi, hogy azokkal magok az Istenek fegyverkeztek-fel Theba ügye mellett. Hogy ezt a' táborba azonnal hírré tegye', Mycethusnak meg parantsolja a' Fő-Vezér. — Ezekután a tsata iránt némely rendeléseket téshen Epáminondas, a Szent Sereg vezérlését Pelopidasra bizván. Gor-

¹² A Leuctránál Theba felé által menő Spártai Követeknek, kik Skedazus pól-gárnak Híppia és Molpia Leánnyait gyalázatossan meg ölték valaha, Páusanias szerént ezek a' nevei: Páráthenidás, Phrudarchidás, és Párthenius.

giásnak jobb szárnyát kormányra alá adja, de úgy hogy az ellenség' ereje előtt hátrálván az egyenes lineát kajátszá (kajszává) változtassa. Maga a' népe' leg nagyobb erejével a' bal szárnyán leendene, a' lovasság a' közepére állíttatna-ki. A' szükséges intések után az áldozásra el-si-etnek.

7-ik Jelenés. (Az áldozó hely a' erdő szélén egy hegyetskén a' Csikó meg-van ölve, a' fa rakások a' Leuctrai Leányoknak sírjai mellett égnék) Theocritus az áldozat körül foglalatoskodik. — Epáminondas a' Seregeknek Szabadságot hirdete az el-menetelre, ha szabad akarattokból nem akarnak szolgálni, mert ő erőltetett katonákat nem akar az ütközetre vezetni. (Igen kevesen használták ezt a' ki hirdetést.) Örvend, hogy olly kitsiny a' gyávák száma, kiknek el-menetelek után szokott ékes szóllásával az álhatatosságra intette katonáit, azt tévén hozzá, hogy a' Lacedemonbelieknek tsak hírek és hatalmok öregbítéséért, leg inkább pedig boszszú kívánásból fognak hartzolni; magoknak pedig szabadságokért, és meg tartásokért kell viaskodni. — Ha ez a' tsata el-veszne, az ellenség néhány órák alatt Theba kapui előtt állana, és a' hozzájuk tartozandókat az eleség nem léte miatt éhel halásra juttasztaná. — Azzal, hogy az ő nevek a' Béke kötésből ki töröltetett, meg van Beotia gyalázva, hogy ezt a' gyalázatot most le mossák, katonáit meg esküdttette. Az alatt az áldozat végére sietett, és a' kürtölők lassu komor hangokat adtak.

8-ik Jelenés. Asopicus és Mycethus el hozván Epáminondasnak fegyverit, sietve jelentik, hogy az ellenség Táborában mozdulatokat vettek észre — Erre tüstént minden Vezér, és a' több hadi tisztek is fegyvert ragadnak, és el mennek.

9-ik Jelenés. — (Tér, mező, távúlról Leuctra várossa látszik) Katona csoportok verekedve mennek keresztül a' Theátrumon — Epáminondas Asopicustól Gorgiásnak meg izeni, hogy a' jobb szárnyon a' hátra vonulást kezdje el — Pelopidás a' szent sereggel Denion, a' Szövetséges Phocisiakkal, és Heracleabeliekkal tsatázva által mennek. Pelopidás győz. Cleombrotus, Cleonymustól, és Sphodriástól óltalmazva és a' Thebánosoktól üzettenve meg-jelenik. — Mycethus Cleonymus ellen hartzol, a' ki kétszer el-esvén, és megént talpra álván, végre őszve rogyik Mycethus tsapásai alatt és meg-hal. Sphodriás a' kirájtól el szakasztatik, és tsatázva a' Theátrum-ból ki-szorittatik — Epáminondas Testörzői a' Cleombrotus tsapatjával hartzolnak, a' kiráj többszöri megsebesedése után el-esik. Erre a' Lacedemonbeliek között, hogy a' kiráj meg ölettetett, láрма támad; de a' testét viaskodva mégis meg-tartják — Theba győzött, a' Lacedemoniai Vezérek-ből el-hullottak sokan, kiáltá a' vissza tért Pelopidás — A' lovasság úzze az ellenséget (felele a' Fő Vezér.) A' katonák el széledtek. A' holtak testei ott hagyattatnak.

Negyedik Fel-vonás. (A' Thebánosoknak Tábor heljek.) Epáminondas, és Pelopidás nézik, minő szorgalommal foglalatoskodnak a' katonák egy győzedelmi emlék jelnek fel-állításában, melyre nyert fegyvereket, és koszorúkat aggatnak. Epáminondas azt mondja Pelopidásnak, hogy az el-esett Cleombrotus Tábora helyheztesésével már nagy hibát követett-el — Leuctra tájja nem az a' hely, a' hól valaki sokat mérészelhetne; de katonasága is el vólt azon elő ítélettel telve, mely szerint egykor Leuctránál el-kelle Spártának érdemlett büntetését az Istenektől venni, a' mit bizonyos jóvendölés után régen beszélnek a' babonás Lacedemonban. Pelopidás az egész győzedelmet a' Tábornok okosságának; különösen az eddig nem

ismért kajánts linea formálásának, melljel a' jobb szárny engedett, hogy a' bal szárny az ellenséget bekeríthesse,¹³ tulajdonította.

2-ik Jelenés — (A' Thebai katonák az emlék-jeltől el-távozván) Gorgiás érkezik, s el-beszéllé, hogy a' rabok, és szökevények bizonyítása szerént a' királjal a' Vezéreknek-is nagyobb része el-hullott. A' Lacedemonbélieknek leg első meg győztetések-is vérengző, mert 4000 embert hagytak a' tsata piatzon, a Boeotusok 400 többet nem veszettek.

3-ik Jelenés Ásopicus egy Spártai Heroldot be-vezet, a' ki a' Lacedemoniai sereg nevében Epáminondást mint a' tsata mezőnek úrát a' holt testeknek ki-adására kéri, és magokat meg győztetve lenni meg valván, fegyver szünetért-is esedezik. — A' Fő-Vezér tsak olly fel-tétel mellett engedi a' holt testeket el-hordattatni, hogy minden szövetséges város a' maga halotjait ki-válassza; Spárta pedig a' maga ivadékjait különösen vigye-el, hogy ő tudhassa, valjon tsupa Spártaiak hányyan estek el? — Pelopidás a' Polemárchoknak, vagy még meg maradt hadi Vezéreknek azt izeni, hogy sem Áthéna, sem Messéna, sem a' Per'sák ellenn soha ennyit nem vesztvén, mint most, ideje, hogy az alázatosság erköltséhez, mellytől eddig idegenek voltak, hozzá szokjanak, és tanulják meg azt, hogy az ellenség erejét nem kell meg vetni, és a' Thebaiaknak ügyetlenségeket nem kell ki gunyolni, a' kik példájokkal meg-mutatták Görög országnak, hogy keljen Spártának jármát le-rázni. — Erre Epáminondás Ásopicust a' Heroldnak olly meg hagyással adá társúl, hogy nevében a' Spártaiaknak szövetségeseit, nevezetesen pedig a' Peloponesusból valókat a' haza menetelre intse, mert a' fegyver szűnésnek helyly nem adatván a' nyakas Lacedemoniaikat tsak magokat akarja meg büntetni — A' Herold Ásopicussal el-mennek.

4-ik Jelenés. Gorgiás továbbá említi, hogy Cleombrotus el-este utánn egy lovas tó halálában a' jó hírrel Thebába küldött — Midőn a' Lacedemonbélieknek mi módon lehető új meg támadásáról tanakodnának a' bajnokok, és Epáminondás újra mindent, főképpen a' sántzolásoknak könnyebben lehető el foglalására nézve okosan el-rendelne.

3-ik Jelenés. — A' Pherei Jázont számos kísézőkkel be-vezeti Mycethus. — A' Fejedelemnek, és 1500 főből álló gyalog, és 500 lovas kísézőinek meg érkezésén a' Vezérek örvendenek — Epáminondás abbéli szándékát, hogy a' Lacedemoniai Tábor maradványát őszve vetett vállal támadják meg, olly hozzá adással közli a' jövevényvel, hogy Jáson hátúlról, Epáminondás pedig előlről ütven reájok, az ellenség eggyyszerre el-töröltessen, hogy így Lacedemon nagyobb sebet kapjon most, mint kapott Áthéna ez előtt Agospotámossnál Lyzándertől; de le nem írhatni, hogy el-bámultak mindnyájon; midőn Jázon, a' nyert győzelemnek meg ditsérése utánn, az újabb tsatának próbálását veszedelmes vak merőségnek állította; a' nyeresség ez által nagyobbadhatna; (útánna veti a' szövetséges Fejedelem) de minden eggyyszerre el-is veszhetne — A' szükségétől erősítetvén szeresztetett meg a' győzelem, a' kétségbe eséstől kényszerítetvén, és mindent el veszni látván, vissza verhetnék most a' Lacedemonbéliék meg győzőjüket, magoknak az Isteneknek kedvek telik néha abban, a'

¹³ Második Friedrik éppen ilyen sor tsinálás, 's hartz formálás által nyerte meg Leuthennél az ütközetet, a' mint ezt Archenholtz Ur (Geschichte des siebenbürgischen Kriges, Seite 170) le-írta. Lásd erről az Epáminondás hadi lineájának meg görbésítéséről Diodorus Siculusnak 15-ik könyvét, és 55-ik pontját.

kitsinyeket meg nagyobbítani; de a' nagyokat-is meg kitsinyíteni — A' Thessáliusnak két színűségét leg ottan által nézte. Epáminondás; de tartván attól, hogy ha meg sértettetne, az ellenséghez állana, vagy más képpen-is árulást kohlhatna. annyival inkább nem tartotta tanácsosnak az ő álnok-ságát nyilvánossá tenni, mert Archidámus-is Spártából új seregekkel köze-líteni gondolta,¹⁴ sőt inkább reá állott arra, hogy Jáson a' Spártai Táborba menvén közben járása által egyességet eszközüljön a' két ellenség között.

6-ik Jelenés. Pelopidás azt tartja, hogy ez az ember a' győzelmet, és nagyulást töllek irigyli, és csak színből szövetezik vélek — Gorgiás azt az észre vételt teszi, hogy fél a' Thessalus, hogy ha Lacedemon egész-szen össze tiportatik, Theba valaha az ő szomszéd-ságos tartományait magáévá annál könnyebben tehetné, mivel ő a' népeit csak a' kegyetlenség által tartja korlátba — Epáminondás erre azt felelé, hogy a' hatalmas Thebát más vidékek se fogják szeretni szomszédjoknak ezentúl.

7-ik Jelenés. Ásopicus jelenti, hogy a' frigyos Arkádiaiak, Phocisiak, Phliasiusok, Heracleabéliek készülnek Epáminondás kívánsága szerént oda hagyni Boeotiát. Erre Epáminondás meg hadja Gorgiásnak, hogy a' hadi foglyokat, és nyert fegyvereket, 's lovakat indítsa meg jó őrizet alatt Thebába.

8-ik Jelenés. Jáson vissza jövé a' Vezéreknek tudokra adja, hogy a' fegyver szünetet olly móddal eszközölte-ki, hogy rövid időre a Sereg Boeotiából ki költözzen, Thebának Creusist, és a' hajókat vissza adja, sőt Tsebának fel állított győzedelmi jeleit tiszteletben tartsa, és méltán emeltetteknek hirdesse. — Siessünk (ezzel rekeszti szavait) most már Thebába öröm innepeket szentelni.

Ötödik Fel-vonás. (Polymnisnek háza Thebában.) — Epáminondás, Gorgiás, Mycethus. — Mycethus jelenti, hogy az ellenség éjtszakának idején oda hagyván sántzait kettőztetett lépésekkel Megará felé sietett. Gorgiás ezt felettébb való meg verettésének, és egész erőtelensége' jelének tartotta — Epáminondásnak pedig ezen titkos el-menetelben a' fájt, hogy az ellenség a' frigykötésben, és az ő emberségében semmi bizodalmot nem helyhezettvé, annál tanácsosabbnak tartotta elillantani.

2-ik Jelenés. — Polymnis és Áristomaché fiok magokhoz szorítván tsudálkoznak, hogy Epáminondás ál-utakon gyorsasággal a' háznál termett, holott a' nép pompás be-jövetelét a' piatzon mohón várja; de ő a' maga ditsőségét nem betsülte; hanem az egész győzedelemben leg inkább sze-rette, hogy az atya és anyja életében történvén őket öreg napjaiban meg örvendeztette, egyszersmind pedig nevelésére és oktatására tett fárado-zásaikat némü némü részben azzal szolgálhatja vissza, hogy már vénsé-gekben őket polgári módon (mert a' fényes háztartásról most sem akart hallani semmit) táplálhatja. — Áldottak legyenek azok a' napok, (fel szállala a' megérzékenyült anya) meljekben tejemmel szoptattalak, és azok az éjczakák, meljekben melletted vírasztottam — Polymnis szép móddal elő adja, hogy minekutánna állapotját jó karba helyhezettette, hogy boldog-ságának több állandóságot adjon, házasodjon meg, ajánlván nékie Mene-clidesnek kellemetes Leányát, a' kivel való párosodás által Meneclides

¹⁴ Nem messze Megarától Archidámussal Ágesiláus fiával a' meg győzet-tettek össze jöttek, de ez a' szövetségeseket haza eresztvén, nem hogy a frigyét el-bontotta volna; hanem a' dolgot meg halván a' Lacedemonbelieket és a' segítő egész sereget vissza vezette.

(a' ki most üldöző ellenség) házának baráttává tevődne — Epáminondas (egy kevés meg-indulással) azt felelé, hogy eggy a' házasság törésről megjegyzett embernek Leányáról említés se tétetődhetne, a' kibe az atya erköltstelenségei által plántáltatva, és a meg-vesztegetés lelke által öntve lehetnek: de egyébbaránt is, hogy halálíg a' nótelenségbe kívánna megmaradni, szüleinek ki-nyilatkoztatta.

3-ik Jelenés. Jázon el-beszéllé, hogy akarta a' nép ötet fényes öltözetéről benne Epáminondást képzelvén meg-tisztelni — De házának szegénységét látván a' bámulás miatt mintegy magán kívül vagon.

4-ik Jelenés — Pelopidás, Bársina, Asopicus, a' Testörzők. Pelopidás baráttjának túdtára adja, hogy az öszve tsoportosodott sokaság diadalmas Vezérét illy soká nem láthatván türhetetlen kezd lenni; ezen szegény sorsú öltözetből, melly a' mái napnak fényét meg homáljosítja, vetkezne ki, és méltóságához illő ruhákat venne-fel. Jázon-is ugyanarra unszolá ötet. Tegnap azt vevén észre (viszszanoza a vezér) hogy a' győzedelem meg akart kevélyíteni, illendő tehát, hogy a mérték felett való örömet magamba így meg büntessem. Meljek utánn attyát-is magával vevén el-indúla mindnyájtól kísértetve.

5-ik Jelenés — (A' Thebai piatz) Leg elől a' kürtölők, utánnok a' Boetiai frígyes városokból jött katonák, Gorgiástól vezetettve — Pelopidás a' szent sereggel — Jázon a' Thessálusokkal — Ezekutánn a' hadi foglyok, és némelly katonák a' martalékúlt nyert fegyvereket vívén — Néhány testörzők hadi tziemeket, és Görög Zászló formákat visznek, kihez Epáminondas Fegyvereivel nyomban követ Asopicus. Ezek el-ballagván minden fény nélkül jön Epáminondas, az atya pedig oldalát nem tágítja. Mycethus egy tsoport testörzőkkel kíséri Epáminondást. Asszonyok, kik között láthatni Bársinát, Aristomachéval. és a' nép rekesztik be a' menetelt — Meneclides a Leánnyával, Theocritus, a' népnek előljárói öszve seregelve várták a' Vezért — Epáminondas látására a' nép fel-kiáltott „Ditsőség Theba szabadítójának“ — Epáminondas a' nép között minden gög nélkül megállapodván hathatós beszédjével elő adta, hogy a' dölyfös, és egész Görög Ország el-nyomattatására több századok ólta törekedő ellenség meggyőzöttetett, és Boeotia határjaiból egészszen ki-szorítottatott, ezzel nem tsak a' húségeken ingadozó Boeotiai kisebb városok Thebának újra meghódoltak; hanem ezen diadalom által Theba Athenással, és Spártával egyformán első rangú hatalmassággá tétetett. „Pártfogolják, és őltalmazzák az Istenek Thebának meg tartóit“ közbe szólla Theocritus — Epáminondas úgy vélte, hogy Thebának ditsősége és tsendessége nem mozdíthatatlan — még Áthena irigy szemmel fogja ki-terjedésünket, és erőnknek öregbedését nézni (ugy mond), és ha eddig az el hagyatott Thebának őltalmazója volt, most vetélkedő társának üldözője leend, a' szomszéd nemzetek függetlenségeket ok nélkül féltvén bizodalmokat meg fogják tőlünk tagadni. Közlebbi példa ebben Thessália — Pelopidás azt tevé hozzá, hogy a Spártaiak szabad el-meneteleket sem fogják meg köszönésre méltó nagy lelkiségüknek tulajdonítani, hanem abban majdan új sérelmet találnak Ágesiláus, és az Ephorok, és a' gyalázatot (mellyhez szokatlanok) új hadakkal iparkodnak magokról le-mosni — A' Fő Vezér ugy gondolkodott, hogy ezek így lévén a' kevés tsendes ndő közt, a' seregek pótlására, újjakkal való szaporítására és a fegyverben való gyakorlásra kellessen fordítani, és azokkal nem sokára az el pártolt Peloponesusbeli városok-

nak meg-zabolázására kell indulni — Az elő fordulóandó aprólékos egyenetlenségeket szomszédjaikkal nem fegyverrel, hanem a' barátság útján azért kell el-igazítani, hogy az egész erő nagyobb áldozatokra épségben meg-tartattasson. Szóval egy nemzetnek, a' ki mások felett uralkodni kíván, vitézségének hírét, az emberiség által kell meg örökösíteni. Meneclides mind ezen javaslatoknak az ártatlan vér hijjába való ki-ontásának bűnét vetvén elejekbe, ellene szegezte magát és a' meg féllemllett Lacedemonbéliekkel könnyen meg köthető békeséget ajánlotta, és a' Thebai Vezérnek azt vetette szemére, hogy a' háborút csak hír szerzésért, és felfuvalkodásának öregbitéseért kívánja, a' ki már-is Agámemnónnál nagyobb ditsőséget tulajdonít magának. Epáminondas nyílt szívvel azt válaszolta, hogy Agámemnon egész Görög Ország vitézzeivel tiz esztendő alatt alig vett-be egy várost, én egy nap alatt tsupán a' Boeotusokkal egy Görög Országot a' járom alól meg szabadítottam — Én a' ditsőséget nem szomjúhozom, tsak hazámfiainak nyugodalmokat — Pelopidas meg értette a' néppel, hogy a' nyugodalom a' had által szereztetik meg, és a' midőn Meneclidesnek a' lázítás vétékét tulajdonítaná, a' ki a Thebai Vezéreknek meg buktatására, és gyűlöltetésére tzéloz, végbe viszi a' népnél, hogy Meneclides fő rangjától meg fosztasson, a' mit a' sokaság Theocritus által tolmátsoltatott. Epáminondas (azt mondá) hogy itt a boszszúnak helye nintsen, a' Vitézi játékok el tölte utánn a' Boeotarchák fognák Meneclidest az én jelenlétem nélkül meg ítélni, és meg büntetni, annyi bizonyos, hogy Meneclides, a tsendesség, és békeségnek színe alatt új szolgáltságot akarna haza fiainak nyakakba vetni, és a' köz jót ellenem viseltető boszszú kívánságának áldozni. — Erre Theocritus a' nép nevében az egész hadi fő hatalmat újra, valamint az avval járó minden intézeteknek igazgatását (háborus javallatait helyben hagyván) által adta, a' bajnoki játékokban-is ötöt Birónak és jutalom osztogatónak ki nevezi, és még egyszer „Ditsőség Epáminondasnak“ kiáltván, a játékokra el-siet.

Gorove László.

Kivül: Epáminondas Játékra Szolgáló Képformátat Gorove László által. Pest. 24-ik Januar 820.

(Budapest.)

Közli:

Vértesy Jenő.

Az E. M. E. harmadik képzőművészeti kiállítása.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület idei képkiállítása 1913 november 12-ikén d. e. fél 12 órakor nyílt meg az Érem- és Régiségtár Bástya-utcai bérházában. Ezúttal öt festőművész, *Kőrösfői-Kriesch* Aladár, *Ferenczy* Károly, *Ács* Ferencz, *Benjámín* Herman és Láposi *Hegedüs* Géza művei kerültek bemutatásra. A kiállítást dr. *Pósta* Béla igazgató és *Merész* Gyula, a múzeumi képtár őre, rendezte s dr. *Schilling* Lajos, mint a szakosztály elnöke nyitotta meg a következő beszéddel.

Tisztelt Szakosztály! Nagyrődemű Közönség!

A mióta művészeti kiállításainkat rendezzük, minden év ősze meghozza a maga, *valójában szép* gyümölcsét. A termés pedig évről-évre gazdagabb. Egyetlen művészszel kezdtünk, azután kettőnek, ma már ötnak mutathatjuk be alkotásait. S ha első sorban városunk szülöttei hallgattak hívó szavunkra: igen természetes, hiszen a mi hangunknak is a közvetlen közelben kell legérthetőbben csendülnie s nekünk épp úgy kötelességünk segítségére lenni a központtól távol esőknek, mint gyakori alkalmat nyújtani arra, hogy közönségünk kiforrott, már a nagyvilágban babért aratott művészek alkotásain nemesíthesse izlését.

Mai kiállításunk a kettős feladatot szerencsésen szolgálja. Előzékenyen és reményteljes szeretettel nyitottunk tért köztünk élő vagy tőlünk kiindult festőművészeinknek, mint *Ács* Ferencz, *Benjámín* Herman és Láposi *Hegedüs* Géza uraknak s meleg köszönettel adózunk azoknak a mestereinknek, a kiknek művészete európai forumok elismerését nyerte meg, de a kiket a távolság és szerény viszonyaink nem akadályoztak meg abban, hogy bemutassák nekünk is alkotásaikat: *Ferenczy* Károly és *Kőrösfői-Kriesch* Aladár urak.

A tisztelt közönség találni fog kiállításunkon magasrendű alkotásokat: engedje szívét, lelkét megihletni általuk. Találni fog esetleg kevésbé sikerülteket, távolabbi célú kereső tanulmányokat: fogadja őket jóakarató méltánylással, megemlékezve arról, hogy a legszebb kilátást adó hegy-óromhoz is közben kietlen szakadékok vezetnek, a melyek elkerülhetetlenek és sokszor még tanulságosak is.

Észhez, szívhez sokféleképpen lehet beszélni, útját hozzájuk megta-

lálja az élő szó, kép, szobor, vers vagy zeneköltemény. És mindeniknek szerzője a felfogásához illő széppel igyekszik hatást kelteni. De másnak nem mind szép, a mi néki az! Mi a szép? Hányan igyekeztek mindenki által elfogadható módon, a múltra, jelen- s jövőre való érvénnyel meghatározni! Senkinek sem sikerült. Azért mégis keressük, sőt élvezzük mindannyian.

Szépnek vallom a természetben és művészetben azt, a mi az eszményihez viszen közelb. A dorbézoló kocsmahős, a bamba vagy ledér arc, a tivornyázó társaság, legyen bármily igazsággal a vászonra rögzítve, visszataszító és ábrázolását mesterségnek mondom csupán. Vajjon a nagy mintában: a természetben csupa szép van talán? Nincsen-e a földön elég sár, irtózat, piszok? Művész feladata, hogy olyan művet adjon közönsége elé, a melyből magasabb szellemi és erkölcsi értékek, emelkedett gondolat, nemes érzések sugározzanak. Nem érdektelen az út sem, a mely ide vezet: a művész verejtékes munkája, ezer tanulmánya — de a főczél mégis csak amaz.

És mégis lehet a rútban, a visszataszítóban is művészi, ha ábrázolója nem csak azzal marad, de általa a szemlélőt az eszményi széphez birja vezetni. A bűnös nő lelkifurdalását tette vászonra egyik mesterünk. Borzalom látni kínjait, de általuk lelkünket az égi tisztaság érinti meg, a melynek ragyogó fénye egykor talán ama szerencsétlenre is boldogságot árasztott. S mily egyszerű, minden szépség nélkül való az anya arca, a melyet a másik mester képén látunk, mégis magához ragad, mert tekintetéből az a kiapadhatatlan anyai szeretet sugározik, a mely életet tart fenn és jellemet nevel.

Nem egy festő számított nagy hatásra, midőn a pusztító útjára induló halált kaszás csontváz képében állítá elénk. Ám a néző sietve fordít hátat a borzadály e képének. Mi más a Böcklin festette *Halottak szigete!* A nyugodt vizen sajkás viszi féltett halottját, a tájra némaság borul, alig hallható az evező mozgása is, — a sziget már közel, de az est homályában alig látható s a szürke égre titokzatosan rajzolódnak az imbolygó cziprusok. Földünknek ez az igéző zuga mintha epedve várná, hogy a kít a föld adott, ennek adhassa ismét át és tárja föl előtte, mit magában rejtetet: a lét nagy titkait. A kép fogva tart, alig válhatunk tőle s ha mégis távozzunk, magunkkal visszük és hordjuk örökre a látományt; óh, mert *így* szép a halál!

De im körülöttünk élet pezsdül, a művészet örök élete. Merítsünk belőle mindnyájan új erőt! Mondjunk azonban köszönetet is azoknak, a kik kiállításunk körül áldoztak és fáradtak: művészeinknek, hasonlóképpen dr. *Pósta Béla* igazgatónak és *Merész Gyula* múzeumi mőtárosnak.

Ezzel az Erdélyi Múzeum-Egyesület harmadik őszi kiállítását megnyitottnak nyilvánítom.

Ezután Merész Gyula mütáros a következőkben ismertette a kiállítást:

Érzem, hogy bizonyos meghatottság fog el mindnyájunkat ezekben a szűken világított termekben, midőn egy szép, értékes kiállítást nyitunk meg. Bár értékelnők kellőképpen ennek a napnak igazán nagy jelentőségét s azt a tárlatot, melyet az Erdélyi Múzeum-Egyesület rövid három évi csöndes munkássága immár ezen a téren is nyújtott. Ezen a napon és Kolozsvár kulturális fejlődésének ez útján megállunk egy pillanatra s örömmel látjuk, hogy a mulasztásaink fölött érzett elkeseredésünk végre kiugratott eddigi tétlenségünkéből. Abban az egyszerű meghívóban, mely Ferenczy Károly és Kőrösfői K. Aladár erdélyi festőművészek kiállítását hirdeti, láthatjuk, hogy ma már szívesen jönnek hozzánk legjobbaink, a kik külföldön nagy versenyeken aranyérmeket kaptak, sok dicsőséget szereztek és jelentős tényezői szépen fejlődő s ma már erősen magyarosodó képzőművészetünknek.

Fontosnak tartom azt is, hogy ez a kiállítás itt Erdélyben van, nemcsak mert nem vagyok híve annak az erőltetettcentralizálásnak, a mi Budapesten folyik, de mert épp a romlatlan vidékeken lehet minden reménye, minden támasza egy országnak. Ha valamikor, most igazán időszerű beszélni a nemzeti elemnek a művészetben való fontosságáról, Erdély őseréről, a miből annyi van a nagybányai és kőrösfői művész-kolóniában, a külföld művészeti forrongásairól, szertelenkedéseiről, a múlt század hatvanas éveit óta s a küszöbön álló megtisztításról.

Körülbelül 50 éve, hogy a francia Manet feltűnt s egyszerre forradalmi vezérré nőtte ki magát. Le az akadémikusokkal és a barna színekkel, mondja; és minden konvencziót megtagadva, a természetet vallotta mestereinek. Lázás évek következtek és hihetetlen szertelenség kapott lábra, mintha szándékosan akarták volna félreérteni ennek a nagy egyéniségnek minden szándékát.

De az őt megértők csoportja beváltotta ígérését, külön vált és a „Salon des Independants“ kiállításával örökre helyet csinált magának a műtörténelemben. Barbizon volt tanyájuk, a Fontainebleau-i nagy erdő inspirációiknak színhelye. Ma az ő neveltjük mondhatnám nyugat összes festőművésze. A mint megjósolták, csakugyan bekövetkezett: a festő a színt vallotta szerelmének, a túlzó plasztikát a szobrásznak hagyva, követelte a nemesen egyszerű rajzot. Lassanként a laikusok is mindinkább feléjük hajoltak, velök mind több lelki közösséget éreztek s az atelier-festők hatalmas vásznai már csak az elmúlt idők örökszép alkotásai maradtak.

Ezekkel a vászonfalakkal Munkácsy, Zichy és Lotz képeit takartuk el, hogy helyet csináljunk a most kiállítóknak. És mikor Ferenczy első képét felakasztottam, az egyes festészeti korok letűnésének megkapó képét láttam naiv megtestesülésben. Láttam a sok-sok vászonfalat az emberiség

művészeti fejlődésének stádiumai közt, mindmennyi fontos szigetelőt, mit bölcs kritikus el nem mulaszt odatenni. A szabad tudomány és szocializmus korában milyen dogma, miféle hatalom kényszeríthet arra, hogy én, a ma embere, renaissance-t vagy trecentot éljek, hol a vérem, az egyéniségem, ha Botticellin keresztül látom a magyar eget s az embert! Nagyon nagy dolgot művelt Manet, Arot, Millet és Courbet, mikor kivonulva a sötét, poshadt műterem gipszei és fabábjai közül, kora megismerésére törekedett. A mi művészeink ezeket a nagyszerű eszméket megértve, már korán magukévá tették s haza jöve, itthon fejlődtek ki. Ma pedig szerencsére, jobb belátásra jutva, abbanhagyták a különböző szekták és lármás revolúcióik s nemzetenként új, sajátos képzőművészet van kialakulóban. Csak természetes, hogy minden sallagnál értékesebb kincs a hazai levegő s hogy annak, a ma divatból lekicsinyelt, kohéziónak, mely nemzeteket erőben tart és nagygyá tud tenni, valami mély jelentősége van. Így jutott aztán a túlon-túl összeházasodott és internacziionalizmustól megcsömörlött művész a japán, kínai és indus művészet bámulásához, hogy okuljon és felfrissüljön. Soha olyan tisztán nem látlam, hogy más ország művészi felfogásának magunkra oktrojálása mi minden szépet tördel le az egyéniségből, mint két éve Párisban, a mikor egy fiatal, de roppant nagy tehetségű japán mellett hallgattam Jean Paul Laurens hitvallását a művészetről. Az az ember otthon hihetetlenül szép estempokat rajzolt s nyugattal való négy évi kapcsolata úgy kiforgatta valójából, hogy a mi fajta ecsetünkkel csak dadogni tudott.

Talán sokan megütődnek a most kiállított képek tárgyain, vagy legalább bizonyos idegenszerűséget tapasztalnak bennük. Két artista, fehér trikóban, kékes háttér előtt, merev egyenes tartásban, vagy egy kövér birkózó háta, melytől kis feje alig látszik, egy hátán minden kellem nélkül tekvő női akt, egy delejes nézésű, puha mozdulatu nő, stb. A mi a 60-as évek közhangulata, érzése és fölfogása volt, az mára nem alkalmazható, elavult. A szocializmus nemcsak a küzködő, vértizzadó munkásnép felé fordította figyelmünket, hanem együttélésünk, önmagunk és belső életünk felé is. És a mint elhagyta költészetünk a harsonás, szóvirágos hangot, a képzőművészet sem elégszik meg olcsó hatású teatrális képekkel, hanem leszáll a földre, lesi a perczenként változó levegőrezgést, színmozgást, figyeli a népeletet, egyénben az egyént, tárgyban az anyagot, mozdulatban a kifejezést. Mennyire kiül azon a két fehér fiún a mesterségük, milyen elragadóan van megírva ebben az arcképben a mester leányának egész egyénisége. A vére fagyott, bűnös, milyen jellemzően stilizált mozdulattal próbál kitérni száz ítélőbírája elől s a nap ezer szemének disperzióját hogy visszaadja Ács Ferencz káposztás képe és virágos kertje. Benjámín hidegszamosi tájaiban nem érezzük-e az ősz hűvös-ködös levegőjét. Láposi Hegedüs csinos képein az erdélyi embert így szemléltetve, már is feltártam a mai

festő szándékait. De egy fontos tényt le is szűrhetek, hogy t. i. a mai festészet visszatért a természethez, nem nagyképűsködve, sem kopizálni akarva, hanem minden jelenségből éppen azt a lényegét kívánja, a miből elvenni nem lehet és hozzátenni nem kell. S hogyha végig gondolunk a legrégebb művészeti koroktól máig, bátran állíthatjuk, hogy ez a jó útra térést jelenti, hiszen ha összehasonlítom Praxiteles korát a dekadens hellenisztikussal, vagy Donatello és Michel Angelo korát a XVI. század olasz művészetével a visszaesés okául a fenti hitvalláshoz való hűtlenséget tapasztalom.

A Ferenczyek szűkszavúak, nem akarnak olcsó fogásokkal piedesztálra kapaszkodni s éppen ezért jutott ki annyi méltatlanság nekik.

Remélem, hogy a mélyen tisztelt közönség szeretettel, igazi odaadással fogja nézni ma még szerény és szűk keretekben mozgó, de biztos alapra épített törekvéseinket, hogy örömmel engedi szívéhez férközni ennek az öt művésznak színbe és vonalba burkolt érzéseit s hogy a *kép* életszükségletévé válik mihamar. Ki tudja, nem érjük-e meg, hogy egykor Kolozsvár fontos művészeti központtá nővi ki magát. Merte volna mondani valaki 200 évvel ezelőtt, hogy az akkor kis München a legműveltebb nyugat gyülekező helye lesz!

A szombatos kódexek bibliographiája, különös tekintettel azok énektartalmára. Irta *Thúry Zsigmond*. Ára 5 kor. Mezőtúr, 1912. 8-r. 161 és 2 lap. A mezőtúri református főgimnázium 1911/12. évi Értesítőjéből.

A szombatos kódexek sorsa is az volt, a mi a *rajongók* felekezetéé, a szombatosok szent költészete szinte szimbolikus képe a szombatosok felekezetének. Az erdélyi reformációnak utolsó hulláma három század folyása alatt símult el s a milyen hatalmasan indult, olyan észrevéllenül tűnt el. Elveszítette izzását, lendületét, utóbb romantikáját és végül hiveit. Hirtelen föllángolását országgyűlési végzésekkel és közigazgatási exekuciókkal akarták eloltani vagy elszigetelni, lassú elmulását az utóbb feléje fordult tudományos érdek sem tartóztathatta föl. Ennek a szélsőségekben csapongó felekezetnek története fényes korszakából csupán egy maradandó emléke szállott át az utókorra: *énekköltészete*, az, a mit a szellemnek alkotott.

A szombatos költészet, egyházi líránk történetének eddig meg nem írott fejezete ugyan, de a mennyit róla tudunk, éppen elegendő arra, hogy vele foglalkozzunk. A felekezet és szertartásai, meg istenes énekei szinte egy időben támadtak, egyforma lendülettel s egy időben emelkedtek virágzásra. Most pedig, mikor a felekezet megszűnt, szent énekei, vallásos áhitatát őrző énekes és imádságos könyvei virrasztanak felette. Az utolsó szombatosok meghaltak, vagy zsidókká lettek, csak a szertartásos könyvek, melyeknek egy részét sikerült megmenteni, maradtak meg szombatosoknak.

A mult század második fele látta a felekezet eltűnését és könyvei fölbukkanását, a feljük forduló figyelem és érdeklődés nyomán számuk gyarapodását és a megmentésükre irányuló törekvés sikerét. S bár a Lugossy-félettől a legújabban felmerült spanyol kódexekig a szombatosok egyházi líráját és ritusát megőrző kéziratok száma meglehetősen gyarapodott s az újabban előkerült kódexekkel együtt a régiek is nagyobb figyelemben részesültek; a szombatosok szent költészetének ismerete csak tárgyi adalékaiban bővült. Ha valamire, ezekre lehet elmondani, hogy egytől-egyig jellemzőek, hogy ez irodalom emlékei menten más felekezetek ritusától, egyenkint és darabonkint egyéni életet éltek.

Feltűnő, hogy e rituális énekek, noha a szombatosok dogmája nagyon szigorú s ritusa szinte megkötött, még sincsenek oly merev és

változhatatlan formákba szorítva, mint más felekezetek szertartásos énekei. Itt valamely sajátos szabadsággal állunk szemben: a nagy általános és kötelező dogma és ritus keretén belül érvényesülő egyéniség szabadságával. A felekezet sem dogmáit, sem ritusát nem kötötte és nem köthette meg, mert sem egyházi alkotmánya, sem belső szervezete nem épült ki, legalább nem olyan merev formák között és határozott intézményekben, mint más felekezetekéi. Kézírtos szertartásos és énekeskönyveik inkább az írott szöveg tekintélyén, mint az egyház fegyelmén fundálódnak, szertartásuk egyöntetűsége és énekeik szövege inkább hagyományként szállott nemzedékről nemzedékre. Ebből lehet megérteni, hogy a hány emlék, annyiféle redukciót mutat, hogy az énekkészlet aránylag szegény, de roppant bőséges többé-kevésbé megegyező vagy eltérő változatokban. A felekezet szervezetlen volta megérzik szellemi hagyatéjukon s talán ennek lehet tulajdonítani, hogy erre az irodalomtörténeti szigetként magára álló és elhatárolt területre kevesen léptek.

Részint azért, mert az emlékek összegyűjtése sok nehézséggel járt, részint azért, mert tanulmányozásuk több irányú előkészületet követelt. Vallás- és köztörténeti, irodalmi és verstani, néprajzi és nyelvi tanulmányokon kívül, talmudi és héber rituális tanulmányokat követelt. Legnagyobb baj volt azonban, hogy sem az irodalom bibliográfiája nem volt összeállítva, sem énekeik lexikona nem volt elkészítve, mivel pedig, mint fentebb szóba került, ez emlékek szövegében és szerkezetében sok szabadosság, illetőleg kevés formyszerűség volt, a kutató és magyarázó vagy magára volt hagyatva, vagy elődeire volt kénytelen támaszkodni. Természetes, hogy mivel az egyes kutatók mindig csak azokat az emlékeket tárgyalták, a melyek kezük közé kerültek, Kohn Zs. könyvéig, a kutatások módszere és iránya ingadozásokat mutatott. Kohn pragmatikus történeti és dogmatikai fejtegetései alapján már lehetővé vált, hogy egy ember vegye kezébe, határozza meg és írja le a szombatosok emlékeit, hogy egyöntetű feldolgozással ismertetvén az újabb fölfedezéseket, teljesebbé tegye azt az anyagot, melyet Kohn összefoglalt és megmagyarázott. Ezt a lépést *Thúry* Zsigmond tette meg s miután nagy utána járással fölkutatta (az ismeretlenek kivül) még hozzáférhető és megmenthető emlékeket, a ma rendelkezésére álló teljes készletet dolgozta föl. Kötete a meglevő emlékek könyvészetét és az azokban előforduló énekkészlet lexikonát szinte foglalóul adja a szombatosok költészetéről írandó tanulmányának alapvető dolgozata gyanánt. E munkának részletekre is terjedő bírálata azonban nem lehet e sorok föladata, bár bizonyos, hogy arra szüksége lesz annak, ki ez előkészület után a kérdésnek további fejtegetésébe bocsátkozik vagy megoldására vállalkozik.

I. Ursu: Un manifest românesc tipărit cu litere latine al împăratului Leopold I. din 1701. Cu 1 facsimile. (*Extras di Analele Academiei Române Seria II. — Tom XXXIV.*) București, 1912. Negyed-rétű 15 lap.

Az erdélyi származású Ursu jasi egyetemi tanár nálunk jártában, a segesvári városi levéltárban ráakadt Lipót király Bécsben kelt 1701. decemberi 12-iki oláh nyelvű rendeletére, melynek az az érdekessége, hogy latin betűs, holott az oláhok ekkor még mindenütt cirill-betűs írást használtak, meg hogy magyar fonetikus átírásban van nyomtatva, a mi viszont természetes, minthogy oláh nyelvű helyesírás ekkor, legalább a latin írásra nézve, még nem volt. A hasonmásban közölt két lapnyi egy-levéles nyomtatvány ekként, mint Régi Magyar Könyvtári termék is figyelemreméltó, mert nyilván az, habár azt maga a nyomtatvány nem árulja el. Az ilyen rendeleteket t. i. a Gubernium fordította hivatalból, a mint Bécsből leérkeztek hozzá s még fordítóját is megtalálhatjuk *Bujtul* György jezsuita-ata személyében, a ki 1703-ban Canisius kátéját oláh nyelvre fordítván ehhez hasonló magyar átírásban adta ki Kolozsvárt,¹ a jelen kis nyomtatványával teljesen azonos betűkkel nyomtatva.

Maga a nyomtatvány Lipótnak ugyyszólván türelmi rendelete az erdélyi görög-keletiek részére, a kiket megvédeni igyekszik a velök szemben türelmetlen s gyakran erőszakoskodó görög-katholikus oláhokkal szemben, midőn kijelenti, hogy — ismételvén korábbi, 1698—1699-iki hasonló irányú rendeleteit — a görög rítuson maradt oláhoknak teljes szabadsága van és legyen a bevett négy vallás bármelyikéhez csatlakoznia, kifejezetten is kimondván, hogy nem akarja, hogy azokat az oláhokat a katolikus hitre kényszerítsék, miként róla — ugymond — némelyek terjeszteni merészkedtek, hanem szabadon élhessenek a görög hiten, a kik nem akarnak a bevett vallások egyikével sem egyesülni, s a kik őket régi hitükben megzavarnák vagy bántanák, szigoruan büntetessenek.

E fontos rendelet szavaiból és irányából kitűnik, hogy bizony az egyesült oláhok és papjaik részéről sok baj és üldöztetés érte azokat a testvéreiket, a kik nem követték őket s a régi hiten maradtak. Erről s általában az oláh vallás-unióról Ursu tiszta képet rajzol abban a tanulmányában, melyet e rendelet szövege elé írt. Ám ebből az is kitűnik, hogy az üldöztetés kölcsönös volt, mert Teofil püspök pl. 1697-iki gyulafehérvári zsinatját csakis a császári hadak védelme alatt tarthatta meg. Hanem az ó-hiten maradtak küzdelme azután sem szünetelt, sőt a Havasalföldével határos vármegyék oláh lakosságában annyival inkább

¹ Ismertettem, címlapját hasonmásban is bemutatva, az „Erdélyi Múzeum“ 1910. évf. 171. l.

erősödött, hogy őket e küzdelemre maguk a havasalföldi vajdák is ösztönözték. Teofil püspök és utódja Atanasie helyzetét általán három hatalom és befolyás nehezíté: a Havasalföldből kapott erkölcsi és anyagi támogatás, amennyiben — még a vallás-unio után is — az erdélyi püspököt a havasalföldi metropolita szentelte fel, a vajdáktól pedig mindenféle pénzsegélyben részesültek; az erdélyi kálvinisták nyomása, mint-hogy százados volt a református fejedelmek törekvése megnyerni az oláhokat az új hitnek s később, a gubernium idejében is a gubernátor kezébe kellett az erdélyi oláh püspöknek letennie az esküt, hogy konfirmáltassék s végre a katolikusok befolyása, mely a katolikusokéval teljesen egyenlő kiváltságokat helyezett kilátásba az áttért oláhoknak, csak-hogy a pápa fenhatóságát elismerjék. E befolyások alól kívántak szabadulni azok, a kik a vallás-uniót Erdélyben megvalósították, mely elismerte ugyan a pápa főnhatóságát, de meghagyta a püspökválasztás jogát s azáltal, hogy a püspök megerősítését a bécsi udvarnak biztosította, az oláhokat egy hatalmas protektor, a német katolikusok oltalma alá hajtotta. Mindezt áttekintően és világosan taglalja Ursu ez akadémiai értekezésében, melyben a magyar irodalmat is felhasználja és teljességében ismeri.

(Kolozsvár.)

Dr. Veress Endre.